

Les exposicions municipals de belles arts i indústries artístiques de Barcelona (1888-1906)

Maria Ojuel Solsona

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – SenseObraDerivada 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – SinObraDerivada 3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0. Spain License.**

LES EXPOSICIONS MUNICIPALS DE BELLES ARTS I INDÚSTRIES ARTÍSTIQUES DE BARCELONA (1888-1906)

Maria Ojuel Solsona

Directora: Dra. Mireia Freixa Serra

**TESI PER OPTAR AL TÍTOL DE DOCTORA EN HISTÒRIA DE L'ART
DOCTORAT EEES: H1801 HISTÒRIA DE L'ART (2008-2013)
LÍNIA DE RECERCA: 100690 HISTÒRIA DE L'ART MODERN I CONTEMPORANI**

**Departament d'Història de l'Art
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona**

B Universitat de Barcelona

Setembre 2013

TESI DOCTORAL - SEGONA PART

5. L'exposició de belles arts de 1891

Aquesta exposició, anomenada oficialment “Primera Exposición General de Bellas Artes”, va tenir lloc entre el 23 d'abril i el 29 de juny de 1891 i constitueix la primera mostra de la sèrie municipal que estudiem.

5.1. Preparatiu de l'exposició de 1891

Com hem explicat, a inicis del 1890 l'Ajuntament va constituir la Comissió Especial de Conservació dels Edificis del Parc i de Foment dels Museus Municipals, hereva de la comissió liquidadora de l'exposició del 1888 i alhora precedent de les posteriors juntes de museus, amb la finalitat de recuperar els edificis de la mostra i consagrar-los com a seus de certàmens artístics i museus. El Cercle Artístic va col·laborar amb el consistori per definir el reglament definitiu de les exposicions de belles arts i d'indústries artístiques, que havien de celebrar-se alternativament cada dos anys.

Quedà fixada que la primera exposició de la sèrie estaria dedicada a les belles arts i que se celebraria el mateix 1890. D'acord amb l'expedient de la mostra, es parla fins i tot de fer-la coincidir amb la visita de la reina regent, present a la ciutat durant la inauguració de la nova façana neogòtica de la Seu, però la idea es descarta de seguida per manca de temps. En aquells moments, sembla que la possible data de celebració de la mostra és la tardor –coincidint amb les festes de la Mercè-, però durant l'estiu només donà temps de constituir formalment la comissió organitzadora. El diari *La Vanguardia* es va fer ressò del retard de la iniciativa: “Un pensamiento de tanta lisonja no puede llevarse á la práctica improvisadamente y exige largo plazo da preparación y complejos trabajos previos. Si el Ayuntamiento no se da prisa en ultimar los preliminares de la Exposición de Bellas Artes proyectada, los artistas no tendrán tiempo suficiente para responder como quisieran al llamamiento de nuestra corporación municipal. Si el Ayuntamiento, como esperamos, quiere llevar á termino su acuerdo, sacuda de una vez esa inexplicable inercia en que se mantiene y apresúrese á dar cuanto antes los pasos necesarios para qua la próxima Exposición de Bellas Artes, convocada con la debida anticipación, sea digna do la ciudad que la patrocina”⁶². Descartat el mes de setembre de 1890, es va pensar també en el mes de desembre, coincidint amb la festivitat de Sant Tomàs, però finalment l'exposició va ser

⁶² *La Vanguardia*, 23-7-1890, pàg. 2.

posposada a la primavera següent, un altre dels períodes tradicionals de festes i fires a la ciutat.

L'Ajuntament acorda convidar les entitats artístiques i d'història a formar part de la comissió organitzadora. En concret, consten convidades: l'Acadèmia Oficial de Belles Arts, l'Escola Provincial de Belles Arts, l'Escola Provincial d'Arquitectura, l'Associació d'Arquitectes, el Cercle Artístic de Barcelona, el Centre de Mestres d'Obres, l'Associació Artístico-Arqueològica i la Secció de Belles Arts de l'Ateneu Barcelonès. Consta que, previ a aquest acord, es va demanar al secretari habilitat de la comissió que fes imprimir les bases i reglaments de l'exposició de belles arts, la primera de les previstes, i que en remetés exemplars a les corporacions, entitats i persones que estimés oportú.

La comissió de governació de l'ajuntament informà el setembre de l'extinció de la Comissió Especial, reemplaçada per la comissió organitzadora de l'exposició. Alhora, també informà de la substitució dels regidors cessants de la comissió pels nous, atès que hi havia hagut canvis en el govern municipal que, sens dubte, havien influït també en l'ajornament de la mostra. S'informà del manteniment del secretari, "que ya lo era de la Comisión anterior y de la de Museos", i de l'ajornament de la mostra, que preveia celebrar-se el dia de Pasqua de Resurrecció de l'any següent, és a dir, el 29 de març de 1891. Per tant, Pirozzini, que de moment ostenta el càrrec d'Encarregat general dels Edificis del Parc i objectes destinats als Museus Municipals, és ratificat com a secretari d'aquesta nova comissió que té, com a finalitat, l'organització de la primera exposició d'art. Aquesta modificació força a la refacció de les bases, que són essencialment les mateixes, amb la verificació del canvi de data de celebració de la mostra, i ja signades pels individus de la nova comissió l'octubre de 1890. Aquestes bases són impreses i publicades en el Butlletí oficial de la província i també en la *Gaceta de Madrid*.

5.2. Organització de la mostra i de la concurrència

La comissió organitzadora estava presidida pel nou alcalde, Joan Coll i Pujol, i formada per divuit vocals -la meitat dels quals eren regidors i l'altra meitat presidents d'entitats relacionades amb el món cultural i artístic barceloní- i el secretari era Carles Pirozzini, que a partir del 1891 consta amb el càrrec de Secretari Cap de Personal del Negociat i Oficines de l'Exposició de Belles Arts. Entre els regidors, cal destacar les figures de Marià Fuster i Feliu Rich, que van col·laborar en altres ocasions. Marià

Fuster i Fuster⁶³ (1862-1929) fou el pintor, aquarel·lista i industrial, d'origen mallorquí, que va ostentar diversos càrrecs polítics i presidir entitats culturals, com el Cercle Artístic. Era cosí del pintor Antoni Fuster i es dóna la circumstància que tots dos exposaven obra a la mostra. Pel que fa a Feliu Rich i Ardèvol⁶⁴ (¿-1921) havia ostentat càrrecs municipals i d'entitats culturals i va formar part de diferents comissions organitzadores de les exposicions.

L'octubre es nomena una subcomissió executiva que haurà d'encarregar-se d'estudiar l'habilitació del Palau de Belles Arts amb vistes a la celebració de l'exposició i que actuarà com a l'òrgan més reduït i operatiu de la comissió que, *de facto*, va tenir cura de la seva preparació, amb Feliu Rich com a president; els pintors Josep Lluís Pellicer i Antoni Caba, l'arquitecte Francisco del Villar i el mestre d'obres Josep Torné com a vocals, i Pirozzini com a secretari. L'existència d'aquest grup motor al qual es confiarà el gruix dels treballs serà característic de la sèrie de mostres que estudiem, tot i que en les mostres successives s'hi anirà incrementant el nombre de membres.

Existeix un primer pressupost general de l'exposició, amb data de l'octubre de 1890, on es preveu un cert dèficit:

Ingressos:	Pessetes
Venda 4.000 abonaments de temporada	40.000
Venda entrades generals a 1 pesseta	5.000
Venda entrades a les galeries	2.000
Arrendament del cafè restaurant	2.000
Impressió i venda del catàleg	1.000
Total	50.000
Despeses:	Pessetes
Adquisició d'obres	50.000
Personal de servei	3.500
Vestits per al personal	1.000
Material i impresos	4.000
Imprevistos	3.500
Total	62.000

Pressupost de l'exposició de 1891

⁶³ Vegeu: SERRACLARA (2008). Marià Fuster va escriure el llibre *La acuarela y sus aplicaciones* (1893), enriquit amb il·lustracions d'Antoni i d'altres artistes catalans i mallorquins. Era propietari de la coneguda Casa Fuster de Barcelona, edificada per Domènech i Montaner. Es va casar amb Consol Fabra, filla de Camil Fabra, marquès d'Alella, industrial que fundarà la Fabra&Coats. Antoni Fuster havia estat vocal de la comissió mallorquina per a l'exposició del 1888, on hi va presentar obra amb èxit.

⁶⁴ Bohigas Tarragó recull la referència que, passats els anys, Feliu Rich es trobava en una situació econòmica precària i, atesos els serveis que havia prestat a la ciutat, fou nomenat conservador del Palau de Belles Arts, càrrec que va ostentar fins a la seva mort, sent reemplaçat pel pintor Francesc Guasch i Homs.

En aquest pressupost no figuren les despeses de rehabilitació de l'edifici, de les quals parlarem tot seguit, ni tampoc altres partides, com el transport d'obres o la propaganda. En conseqüència, en aquesta primera exposició s'inaugura el que serà habitual: una previsió de pressupostos optimista que s'allunya del dèficit real que acabaven representant les exposicions.

5.2.1. La rehabilitació del Palau de Belles Arts

La comissió executiva haurà de reunir-se periòdicament i informar dels progressos a la comissió organitzadora. El novembre de 1890, aquesta subcomissió presenta una memòria en què proposa diverses qüestions de propaganda, com l'edició de les bases i reglament, la impressió de paper per oficis i volants amb el membret de la mostra i l'execució del cartell anunciador, que es confia al mateix Pellicer. Però l'assumpte que preocupa més a la comissió és la necessària rehabilitació interior de l'edifici, no només amb vistes a l'exposició, sinó també com a seu del museu, motiu pel qual es demana l'assessorament de l'arquitecte que el va construir, August Font, conjuntament amb el del facultatiu municipal, Pere Falqués. En aquest dictamen, la comissió executiva manifesta que l'estat de conservació del palau és poc satisfactori –atès que, de fet, no va poder ser acabat per al certamen del 1888-, amb vidres i claraboies que precisen reparació i amb la necessitat d'habilitar locals per a la reunió de la comissió i els jurats. Igualment precisen que cal recol·locar en el Saló de la Reina Regent tots els quadres situats en les galeries laterals, per tal de disposar d'aquests espais per a l'exposició; decorar l'interior amb estàtues, gerros i plantes; arreglar els sanitaris; nomenar el personal d'oficina i vigilància; establir el servei de prevenció d'incendis i, el més urgent, construir una escala en el tester del gran saló per posar-lo en comunicació amb les galeries altes i sales d'exposició i també per facilitar la sortida i entrada del públic per la porta posterior i, en conseqüència, evacuar ràpida i ordenadament les sales del primer pis en cas d'aglomeracions. Aquesta escala, que segons el dictamen ja es va trobar a faltar el 1888, permetria que quedessin clarament separades l'entrada i la sortida del recinte i que els visitants, per sortir, no haguessin de tornar sobre les seves passes. El pressupost de les obres ascendeix a 49.100 pessetes, a les que calia sumar la reparació de l'orgue. Segons l'expedient, sembla que Font va fer una primera proposta d'escala que, després que la subcomissió la revisés, l'acabà projectant amb una forma més esvelta i reduïda que la prevista inicialment. També es procedeix al tancament de l'espai enjardinat posterior al palau i de l'avinguda contigua, per controlar millor l'aforament. Per mitjà d'envelats i cortinatges al sostre (velàriums), es

procura que el saló tingui millors condicions acústiques que les que va tenir durant l'exposició del 1888, ja que es pretén celebrar-hi concerts, com a complement de l'exposició, per tal d'afavorir la concurrència i els ingressos. En aquest sentit, la subcomissió demana al mestre Rodoreda, director de la banda municipal, que dissenyi un programa de concerts *ad hoc*. Veurem que la programació de concerts i altres activitats lúdicofestives també serà una de les tòniques dels certàmens.

A finals d'any, els treballs de rehabilitació estaven força avançats, de manera que a principis del 1891 es van poder col·locar els quadres que havien de figurar en la primera sala del futur museu, en l'anomenat Saló de la Reina Regent, i el 18 de gener del 1891 es va procedir a la seva inauguració oficial, tot i que aquest primer museu encara no tenia director. Constava de 31 obres propietat del municipi –algunes de les quals procedents de compres o donacions del 1888–: 27 pintures, la majoria d'artistes catalans, i 4 escultures en guix. Era el germen d'una col·lecció d'art contemporani que augmentaria considerablement en menys d'una dècada gràcies a les exposicions de belles arts i indústries artístiques, per l'esforç de compra de l'ajuntament. La rehabilitació del palau, però, va resultar molt més cara del previst: en un plec amb el resum de les obres realitzades, la suma total ascendeix a 135.082 pessetes.

5.2.2. Publicitat de la mostra i gestions per a la concurrència d'expositors

Pel que fa a la propaganda, el secretari envià comunicacions a diferents corporacions i associacions, estatals i estrangeres, demanant que fessin publicitat de la mostra (associacions artístiques, consolats, ajuntaments de diferents ciutats espanyoles i estrangeres, etc.) D'altra banda, amb les despeses cobertes per l'organització, Josep Lluís Pellicer, auxiliat per Miquel Utrillo, va desplaçar-se a París per fer personalment gestions de propaganda. A la capital francesa va poder constatar, però, que la participació estrangera seria difícil per la coincidència d'altres certàmens simultanis arreu d'Europa, com l'exposició de Berlín. Sembla que al llarg d'aquesta visita, també va aprofitar per gestionar la concurrència dels artistes barcelonins a les properes mostres d'art parisenques. Altres accions de propaganda són dutes a terme per mitjà d'uns delegats a París, Viena i Trieste –E. B. Greiner, Heinrich Schreiber i G. B. Zemba, respectivament. Tots tres havien estat vinculats a l'exposició del 1888: Greiner, per exemple, havia estat el cap dels serveis generals a l'estranger del periòdic *La Exposición*, òrgan oficial de la mostra.

La qüestió de la coincidència amb certàmens estrangers tornà a aparèixer en els mesos previs a la mostra. En aquelles dates s'havien celebrat o estaven a punt de celebrar-se mostres d'art no només a Berlín, sinó també a Munic, París i Londres.

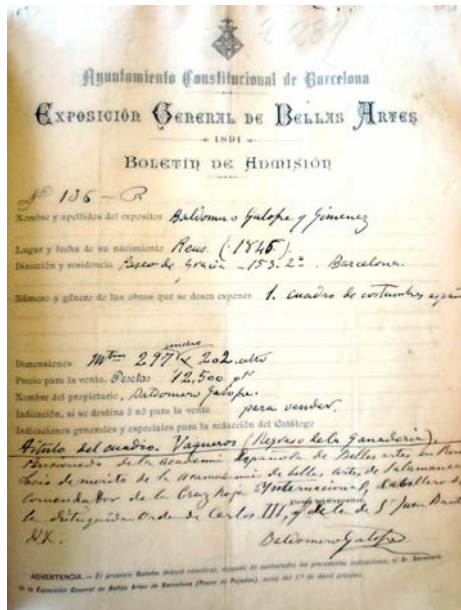
També es van fer gestions a Madrid per fomentar la concurrència d'artistes a la mostra barcelonina, al voltant del Ministeri de Foment (encarregat d'organitzar les exposicions nacionals), de l'Academia de San Fernando, del Círculo de Bellas Artes i de personalitats de la cort. Es nomenen unes juntes delegades en les províncies, presidides totes elles pels alcaldes de les capitals i constituïdes per acadèmics i artistes, però en el catàleg només apareixen les de Madrid, València, Sevilla, Granada, Màlaga i Alacant, potser perquè finalment van ser les úniques que de forma efectiva van gestionar la concurrència d'artistes locals.

Tot i que resultava oneros per al municipi i no estava inicialment contemplat a les bases, s'acordà concedir una franquícia en el transport i drets de duana a les obres dels artistes expositors, com succeïa en altres indrets i fou l'ajuntament qui assumí aquesta despesa, que va ser de 19.468 pessetes. En canvi, les despeses de reexpedició havien de córrer a càrrec dels artistes. En el cas dels expositors espanyols, havien de remetre les obres a Madrid, Sevilla o Barcelona, a través d'unes agències de transport determinades. Es nomenà Miguel Netto com a agent oficial de duanes i transports, càrrec que ja havia ostentat durant l'exposició del 1888 i una prova més que l'experiència organitzativa de l'exposició universal fou de gran utilitat.

En el cas espanyol, es fixaren uns centres de recepció d'obres a diverses ciutats: Madrid, Sevilla, Granada, Màlaga, València, Valladolid, Bilbao, Saragossa, Oviedo, Santiago de Compostel·la, Palma de Mallorca, Girona, Tarragona i Lleida (a més de Barcelona). En el cas francès: París, Lió, Burdeus, Lilla, Tolosa i Montpeller; en el cas d'Anglaterra: Londres; per a Itàlia: Roma, Nàpols, Milà, Venècia i Florència; per a Portugal: Lisboa; en el cas de Bèlgica: Brussel·les i Anvers; en el cas d'Àustria: Viena i Buda; per a Alemanya: Berlín i Munic i, finalment, per a Turquia: Constantinoble.

Per concórrer a la mostra, els artistes havien d'omplir l'anomenat "butlletí d'admissió", i enviar-lo al secretari. Els butlletins estan editats en castellà, francès i italià i les dades sol·licitades són: nom de l'expositor, lloc i data de naixement, adreça, nombre i gènere de les obres que es desitgin exposar, dimensions, nom del propietari (si no és el mateix artista), una indicació sobre si es destinen a la venda, el preu de venda i altres

informacions per al catàleg (títol o premis obtinguts en altres certàmens). A l'altra banda del butlletí, hi ha un extracte del reglament i, en alguns casos, hi ha escrits per autoritzar uns representants de l'artista. És el cas d'A. R. Ferri, Smerdou & Godó, o el mateix Miguel Netto, que apareixen com a representants de molts artistes estrangers. Els artistes espanyols rarament tenen representants, però en algun cas apareixen Joan Baptista Parés, Manuel Fuxà i fins i tot Pellicer i Pirozzini. Alguns artistes espanyols tenen adreces foranes, però també alguns estrangers estan domiciliats a Espanya. Les expositores femenines són escasses, ja que només representen el 7% del total.

Butlletins d'admissió de Baldomer Galofre i de Ramon Casas (Expedient "Primera Exposición General de Bellas Artes")

5.3. Jurats i obres

5.3.1. El desenvolupament de l'exposició

En aquesta primera mostra d'art hi va haver cinc seccions: pintura, dibuix, escultura, arquitectura i arts reproductives, tant d'artistes espanyols com estrangers. El catàleg conté els plànols del Palau i permet fer-se una idea de la ubicació de les obres. El gran saló de la planta baixa estava ocupat per l'escultura; a l'ala esquerra hi consta "arqueologia" i es refereix a la col·lecció de peces que, provinents de la secció arqueològica de l'exposició del 1888, foren instal·lades allà com a embrió del futur museu arqueològic, mentre que l'ala dreta fou ocupada per les obres d'arquitectura, arts reproductives i fotografia (en aquest cas, com veurem, fora de concurs). En les sales de la planta alta hi havia les seccions de dibuix i pintura, tant espanyoles com estrangeres, a més del museu, instal·lat al Saló de la Reina Regent. Per les descripcions de la premsa, sabem que el saló d'honor dels pintors difunts ocupava la

sala 6 de la planta superior, mentre que les obres dels escultors difunts ocupaven un angle del gran saló central.

	Nº obres	% del total	Nº expositors	% del total
PINTURA				
ESP	649		334	
EST	131		76	
Total pintura	780	62%	410	66%
DIBUIX				
ESP	89		40	
EST	31		14	
Total dibuix	120	10%	54	9%
ESCULTURA				
ESP	168		75	
EST	41		22	
Total escultura	209	15%	97	16%
ARQUITECTURA				
ESP	56		24	
EST	8		4	
Total arquitectura	64	5%	28	4%
REPRODUCCIONS				
ESP	54		22	
EST	22		14	
Total reproduccions	76	6%	36	6%
TOTAL	1249		625	

Distribució de les obres i expositors (espanyols i estrangers) per seccions (elaboració pròpia)

Poc abans de la inauguració de l'exposició, una "comissió organitzadora de l'exposició fotogràfica catalana", que estava instal·lada al seminari conciliar, va fer una petició per poder concórrer a l'exposició, signada pel seu president, Marc Tintorer Mercader. Atès que les bases no ho contemplaven, es va decidir deixar un espai a la planta baixa per a la instal·lació de les fotos, tot i que no formessin part pròpiament dita de l'exposició. Aquesta exposició, centrada en les bel·leses arqueològiques i naturals de Catalunya, està associada a la creació de la Societat fotogràfica Espanyola, una de les primeres de tot l'estat, que evidencia l'auge d'aquesta disciplina al llarg de la dècada dels noranta⁶⁵. Es dona la circumstància que Josep Lluís Pellicer va pertànyer a aquesta associació, que va tenir una vida curta. Aquesta secció de fotografia es pot considerar un antecedent de la que hi va haver el 1892, dins l'Exposició Nacional d'Indústries Artístiques e Internacional de Reproduccions, tot i que en aquest darrer cas va tenir un vessant més tècnic.

⁶⁵ Vegeu: FERNÁNDEZ RIUS (2011), pàg. 264.

Durant l'exposició, també van poder-se veure obres catalanes que havien triomfat en les exposicions nacionals de Madrid. Això va ser possible perquè la comissió executiva va fer gestions amb el director general d'Instrucció Pública, Belles Arts i Foment de Ciències i Lletres, que és qui presidia els jurats de les mostres d'art estatals, el qual va accedir a prestar algunes de les darreres adquisicions. Entre els documents de la comissió hi ha cartes adreçades a Eduard Bosch Loredo⁶⁶, apoderat de l'ajuntament barceloní a Madrid, al qual se li demana que busqui recomanacions entre personatges vinculats al món artístic de la capital, com el Marquès d'Aguilar i els Madrazo, per aconseguir que les obres catalanes poguessin ser mostrades. Finalment, es va autoritzar l'enviament temporal de sis quadres, a més de l'estàtua de la Reina Regent, obra de Venanci Vallmitjana. Segons consta en l'expedient, el Museu Nacional de Pintura i Escultura (Madrid) va enviar les següents obres enviades:

- *Últimos momentos de S.M. el Rey don Alfonso XII*, de Joan Antoni Benlliure
- *Los huérfanos*, de Ferran Cabrera
- *Corpus Christi*, d'Arcadi Mas i Fontdevila
- *Recuerdos de Sax*, de Sebastián Gessa
- *Sin labor*, de Francesc Maura
- *Febrero*, d'Emilio Sánchez Perrier

Sembla que l'exposició de les obres cedides pel Ministeri de Foment també va ser molt exitosa, de manera que el Jurat de premis va recomanar fer les gestions oportunes amb Madrid per tal que les cedís en dipòsit per al naixent museu barceloní⁶⁷.

La subcomissió també va intentar que fos present la famosa escultura de Rossend Nobas, *Torero moribund*, que fou demanada al propietari, el Duc d'Hernán Núñez, el qual va respondre negativament a la petició, adduint que tenia guardada l'obra mentre feia obres a casa seva. Emperò, la comissió va aconseguir disposar del guix de l'obra, cedit per la família de l'escultor, juntament amb altres que formaven un conjunt de vint-

⁶⁶ Eduard Bosch i Loredo exercí de representant de la comissió organitzadora (i, en general, de la posterior comissió de Biblioteques, Museus i Exposicions Artístiques, precedent de la Junta de Museus) a la capital de l'estat. El seu nom, sovint amb la signatura abreviada "Bosloredo", consta en molts documents relatius a les gestions que la comissió va realitzar amb les autoritats estatals. El 1895 va fer donació de diverses pintures i altres objectes artístics al Museu de Belles Arts. Vegeu *La Vanguardia*, 10-7-1895, pàg. 2.

⁶⁷ Efectivament, en el catàleg del museu del 1906, cinc d'aquestes peces consten com a "donativo del Estado en 1891". *Los huérfanos* consta, per error, com a adquirida en l'exposició, quan hauria de constar també com a donada per l'estat. Modernament aquestes obres foren retornades al Prado.

i-cinc “para sola exposición” d’aquest escultor, mort feia poc⁶⁸. També consta la petició formulada a Duran i Bas (llavors senador) perquè intercedís davant la vídua de Miquel Boada, Adela Labrós, perquè permetés mostrar els cinc quadres de tema històric, “que casi nadie en Barcelona conoce”, realitzats pel pintor Ramon Tusquets per a la decoració de la residència familiar. Aquestes peces, de dimensions considerables (2,10 x 1,80), i que es van mostrar “para sola exposición”, també van ser molt comentades. Es tracta de la famosa sèrie de pintures d’història de Catalunya: *El conseller Fivaller i Ferran d’Antequera*, *La proclamació del príncep de Viana*, *Pere el Gran i el desafiament de Bordeus*, *Jaume I embarcant per conquerir Mallorca* i *Roger de Llúria rebent el fill de Carles d’Anjou*. Així doncs, les exposicions també constituïen una ocasió per mostrar obres d’interès als barcelonins.

Entre els projectes de la secció d’arquitectura, cal esmentar l’exhibició dels dibuixos de la nova façana de la catedral de Barcelona, que Josep Oriol Mestres, arquitecte de la seu, va projectar entre el 1887 i 1889. La façana neogòtica, pagada per Manuel Girona, havia estat inaugurada l’any anterior.

L’exposició es va inaugurar finalment el dia de Sant Jordi del 1891, reunides les autoritats al Saló de la Reina Regent del palau. El governador civil va obrir els parlaments com a president de la mesa inaugural. Van intervenir el secretari de l’ajuntament, que va llegir l’acord del consistori referent a la celebració del certamen; seguidament, Pirozzini que, com a secretari de la comissió organitzadora, va llegir la memòria de la comissió organitzadora; després va parlar l’alcalde, que fou obsequiat amb un pergami per part dels artistes de Barcelona. Finalment, el president de la mesa va declarar inaugurada l’exposició amb la fórmula: “En nombre de S.S.M.M. el Rey Alfonso XIII y de su Augusta Madre la Reina Regente, declaro abierta la primera Exposición General de Bellas Artes de Barcelona”. La comitiva va recórrer les sales abans d’obrir-les al públic general i els assistents es van descobrir davant d’un bust de Rius i Taulet, obra d’Eduard B. Alentorn, que estava situat al centre de la sala d’escultura, i l’alcalde va recordar que sota l’administració del seu antecessor es va edificar el palau. Rius havia mort de forma sobtada el 27 de setembre de 1890, quan feia poc que havia deixat l’alcaldia.

---

⁶⁸ El 1920, el museu de belles arts va comprar el guix als hereus i actualment s’exposa al MNAC el buidat en bronze.

La mostra va restar oberta diàriament des de les 8 del matí fins a les 6 de la tarda, excepte els dilluns no festius, que tancava a les 13 hores per procedir a la neteja dels espais. L'entrada ordinària, fins a les 11 del matí, costava 2 pessetes; a partir d'aquesta hora costava 1 pesseta. Si se celebrava alguna festa o concert, es pagaven 5 pessetes i també hi havia abonaments de temporada de 15 pessetes. Hi havia bitllets gratuïts per a comissionats, expositors, visitants il·lustres i personal del museu. Es van disposar altres serveis, com un cafè (arrendat als coneguts restauradors Martín de la Rambla) i la venda de catàlegs. Una de les naus del Pavelló de l'Agricultura, situat a l'altre costat del passeig, va servir de magatzem de les obres remeses a l'exposició i també, un cop acabada, de les obres que havien de ser reexpedides. També sabem que el dia abans de la inauguració oficial, es va fer l'anomenat *vernissage*, un avançament de l'obertura de la mostra per als propis artistes i la premsa. Per les descripcions que tenim d'aquest acte -més informal que la inauguració oficial- sabem que va tenir lloc simultàniament a l'acabament dels treballs i quan algunes obres –sobretot les estrangeres- encara no estaven col·locades, ja que el seu termini d'admissió era més llarg.

Segons una descripció al diari *La Vanguardia*, "Durante todo el día de ayer, por los alrededores del palacio se veía un enjambre de mozos llevando á cuestras cuadros, carros descargando enormes bultos, vigilados por los artistas cuidadosos de que el transporte se hiciera en las mejores condiciones. En el salón de fiestas, entre una nube de polvo que levantaban multitud de obreros trabajando en la terminación de sus respectivos trabajos, podíanse ver numerosas esculturas de artistas españoles y extranjeros (sic) y á alguno de sus autores reparando las averías que sus obras habían sufrido en el transporte. Una brigada de carpinteros daba la última mano á los peldaños y pasamanos de la gran escalera de honor: otra no menos nutrida de pintores, precedía al decorado del techo de la tribuna que se ha añadido al salón: varios operarios colocaban los postes que deben sugetar (sic) el inmenso velarium bajo el lucernario central: por todas partes se notaba una actividad asombrosa y digna de mención. Gran número de albañiles repartidos por todo el palacio, reparaban las averías que el abandono por un lado y los huéspedes que durante algunos días lo ocuparon hicieron en escaleras, paredes y retretes. En la gran sala derecha del primer piso, iban amontonándose los cuadros procedentes de diversos puntos, mientras cuatro escribientes, en torno de una mesa situada en el extremo del mismo salón estendían (sic) boletines de admisión á los artistas que se inscribían y cuyo número llegaba ayer á 710. Muchas salas están por completo terminadas por lo que en breve

podrà preceder-se a la col·locació respectiva de les obres que debent exposar-se. En el centre de cada un dels costats amplis d'escala que condueixen des del vestíbul – decorat com dijim, amb distintes estatuas d'il·lustres catalans – a les dependències del pis principal, se han col·locat una de les artístiques aranes que tant contribuïren al magnífic decorat del saló de la Lonja, la nit del ball artístic. Les restants se han col·locat en una de les sales del pis baix. Els magnífics òrgans Amezua estan restaurats per complet i a punt de ser utilitzats, lo propi que la gran làmpara central del saló. El decorat de les sales on ha de instal·lar-se el cafè i restaurant, se està terminant a tota pressa. El saló destinat al Jurat està en disposició de poder ser utilitzat. El seu adornament és senzill: una gran taula de nogal i deu i sis sillons tapissats de baqueta constitueixen el seu mobiliari. En el vestíbul, i davant de les portes d'entrada se col·locaran uns vitralls acristal·lats per evitar les corrents d'aire i els efectes de la pols en els dies de vent. Per la animació que en tots els cercles i centres artístics se nota, i el nombre de boletins d'inscripció i obres rebudes, pot augurar-se a la futura exposició un èxit notable. Les plantacions dels jardins adjunts al pal·ladi se troben acabades i cercades convenientment. Una nombrosa brigada de la secció de Vialidat i conduccions del Municipi se ocupa d'arreglar el camí del Passeig de Pujades i de la Indústria, havent-se construït amplis passos empedrats davant del Pal·ladi.”⁶⁹

Invitació per assistir a l'acte inaugural de l'exposició (Expedient "Primera Exposició General de Bellas Artes")

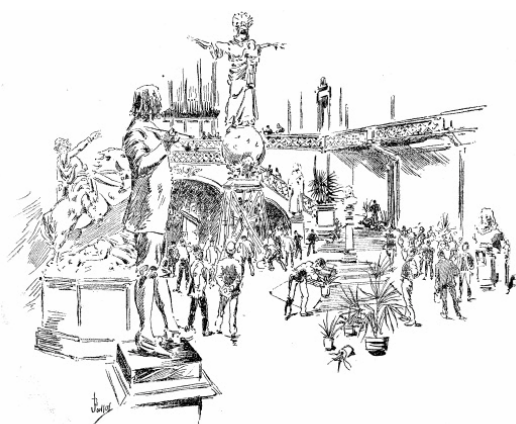
Tot i que les bases fixaven que només s'admetria obra d'artistes vius, es va fer una sala especial –el saló d'honor– per exposar obres d'artistes ja difunts, propietat de les

⁶⁹ *La Vanguardia*, 12-04-1891, pàg. 1.

famílies o bé de col·leccionistes privats o públics, com l'Acadèmia de Belles Arts o la Diputació Provincial, que va contribuir amb importants teles de Marià Fortuny⁷⁰ (*Odalisca*, *Contino* i la *Batalla de Tetuan*, que es va titular erròniament en el catàleg com a *Batalla de Wad-Ras*). Es tractava d'un centenar d'obres, entre d'altres, de Josep Arrau, Pelegrí Clavé, Marià Fortuny, Josep Planella, Francesc Sans Cabot, Vicent Rodés, Simó Gómez, Claudi Lorenzale i Joaquim Espalter.

Tenim poques imatges de la mostra: en el mateix catàleg hi apareix una fotografia d'un bigarrat saló central, amb les escultures instal·lades sobre peanyes. També hi ha alguna il·lustració a *La Vanguardia*, en què s'aprecia un guix monumental que representava la *Verge de la Mercè*, de Maximí Sala, que havia guanyat el concurs públic per proveir l'estàtua de la verge sobre la cúpula de l'església de la Mercè de Barcelona. La crònica especifica que va ser necessari instal·lar una bastida per col·locar l'estàtua, que mesurava 6,50 metres d'alçada i 5 d'amplada. Va caldre grues per instal·lar algunes estàtues, com la de *Jovellanos* -un guix de Manuel Fuxà de 2,60 metres d'alçada, model del monument que s'estava bastint a Gijón. Així doncs, l'exposició també era un espai per mostrar models d'estatuària de monuments públics d'arreu, obra d'escultors catalans.

APUNTE DEL SALÓN EL ÚLTIMO DÍA

ESCALERA QUE CONDUCE Á LA SECCIÓN ESPAÑOLA

Il·lustracions de l'exposició del 1891, en què s'aprecien les escultures monumentals i les noves escales d'accés al pis superior. *La Vanguardia*, 12-04-1891, pàg. 4.

Sense comptar les obres exposades al saló d'honor i a l'incipient museu, entorn d'un miler d'obres de les 1.249 que consten en el catàleg són d'artistes espanyols, la qual cosa equival a un 80% del total. Els expositors estrangers eren majoritàriament francesos, italians i de diverses nacionalitats de l'Imperi Austrohongarès (un bon

⁷⁰ Sobre la creació de la col·lecció de Fortuny al MNAC, vegeu: QUÍLEZ (2011).

nombre dels quals de Trieste) i en menor mesura d'altres països (Bèlgica, Alemanya, Holanda i fins i tot de Rússia i dels Estats Units, residents a París). Cal recordar que existien uns delegats especials per a París, Viena i Trieste, encarregats de promoure la concurrència d'artistes dels llocs. Hi ha alguns casos d'artistes estrangers residents a Barcelona, com el pintor triestí Achille Battistuzzi, que havia mort feia poc i de qui s'exposà un quadre, propietat de la vídua, *Interior de la Catedral de Barcelona*, amb el mateix títol –tot i que més gran- que el que ja era propietat del municipi, adquirit el 1888, i que formava part del petit museu.

5.3.1. L'actuació dels jurats

Dies abans de començar l'exposició, la comissió va convocar els expositors o els seus representants perquè escollissin el jurat el jurat d'admissió i col·locació d'obres. Considerant el nombre total d'obres de cada branca, es va decidir que es nomenarien 15 membres jurats de la secció de pintura i dibuix; 5 d'escultura; 3 d'arquitectura i 3 d'arts reproductives, amb els seus respectius suplents. En els expedients consta que els individus presents en la votació foren 115, així com el nombre de vots que va obtenir cada membre. Tres representants de la subcomissió executiva van actuar també com a membres d'aquest jurat: Antoni Caba, Josep Lluís Pellicer i Josep Torné, i Pirozzini també va actuar com a secretari. Constava que el president era el mateix alcalde, mentre que van ser nomenats vicepresidents els artistes més votats de cada secció: Romà Ribera, Manuel Fuxà, Modest Fossas i Josep Nicolau. Alguns dels artistes escollits foren reemplaçats per suplents: és el cas dels veterans Benet Mercadé i Lluís Rigalt, que potser hi van renunciar per edat.

El jurat es va regir per un reglament de 12 articles i va rebutjar 149 obres, totes les quals semblen obres menors. Això representaria entorn del 10% del total d'obres. També consta en acta la possible "indecència" de dues obres –una del francès Rochegrosse i un altre del flamenc van Beers- com a motiu d'un possible rebuig, que finalment no va tenir lloc.

El jurat de qualificació i taxació de les obres també va ser escollit en junta d'expositors i de representants. Tots els membres van ser escollits per majoria de vots, i entre els escollits hi havia alguns membres del comitè organitzador o executiu, com és el cas de Marià Fuster, Antoni Caba o Josep Torné. Estava compost per 4 pintors, 1 escenògraf, 3 escultors, 2 arquitectes, 1 mestre d'obres i 1 crític artístic, 1 dibuixant, 1 gravador, que havien de ser auxiliats pel director del museu. Atès que aquest càrrec encara no

s'havia creat, el director del Museu de Reproduccions, Josep Lluís Pellicer, va actuar-hi, "por no existir el cargo de Director del de Bellas Artes y dada la analogía del que aquel desempeña". La finalitat del jurat era proposar els premis i les adquisicions, d'acord amb el pressupost disponible per a les compres, que eren 50.000 pessetes.

El jurat de qualificació es reuneix a finals de maig i emet una llista d'obres que recomana adquirir i una altra llarga llista d'obres que mereixen diplomes honorífics. El jurat manifesta que les obres mereixedores del diploma són molt celebrades, però que no es poden adquirir per manca de pressupost: si s'adquirissin les obres premiades, argumenta el jurat, s'haurien de deixar de comprar les altres, tot i que recomana trobar fonts de finançament alternatives. La Diputació va suplir, en certa manera, el pressupost limitat del municipi. Al cap de poc, les obres propietat de la Diputació es van poder veure, primer en un espai diferenciat, dins el mateix Palau, fins que a partir del 1907 van ingressar al museu.

En el cas de les escultures, el jurat recomana passar a bronze o marbre alguns dels guixos comprats i també es recomana adquirir per al Museu de Reproduccions, que està a punt d'obrir-se, uns canelobres de bronze presentats a la secció d'arts reproductives, que reproduïen els de la cartoixa de Pavia, així com altres objectes que sumen en total 7.500 pessetes. En l'acta del jurat es fa un breu repàs de les característiques de cada grup d'obres que s'han proposat per ser adquirides. El jurat manifesta haver intentat ser equitatiu alhora de taxar –a la baixa- les obres que es proposa que el municipi adquireixi, d'acord amb el pressupost disponible, i s'apel·la al patriotisme, a l'amor a l'art i al mèrit que representarà per a l'artista que la seva obra sigui digna de figurar al museu. L'opció del jurat és, doncs, concedir força diplomes d'honor a les obres que considera meritòries però que no poden adquirir-se, bé perquè no estaven a la venda, o bé perquè tenien un preu massa elevat, i fer un altre llistat d'obres que poden ser adquirides, que no són pròpiament premiades, ja que es considera l'adquisició com un premi indirecte. És per aquest motiu que les obres adquirides no figuren entre les premiades (exceptuant-ne dues comprades per la Diputació). En certàmens posteriors, en canvi, s'aplicarà un criteri diferent i veurem que sempre s'intentaran adquirir obres que haguessin resultat premiades.

L'opció de la compra en les exposicions públiques era una pràctica estesa en altres països, però no tots els artistes devien estar avesats a cedir per una quantitat menor la seva obra amb destinació als museus i no tots responen de la mateixa manera. És el

cas del pintor sevillà José del Pando, que remet al secretari de l'exposició una queixa perquè el preu fixat per una pintura seva, que consta com una de les obres proposades per ser adquirides, li ha estat rebaixat pel jurat. Del Pando manifesta que prefereix no vendre-la a haver-ho de fer a un preu rebaixat:

“Muy Sr. Mío:

Pongo en su conocimiento en la urgencia que me recomienda en su oficio fecha del actual que acabo de recibir, que no me conformo en ceder por ochocientas pesetas la obra de que soy autor, senyalada en el número 06 del catálogo y cuyo título es “Peresoza” (sic).

El precio último que le he fijado es de mil quinientas pesetas; siento mucho que no pueda tener el honor de figurar con una obra mía en el Museo Municipal de Bellas Artes de Barcelona después de haber sido propuesto por el Jurado pero preferiría regalarla a venderla en un precio que conceptúo irrisorio.

Queda de Vd. Atento s.s. Q.B.S.M.

José del Pando⁷¹”

Pirozzini li adreça una carta en què justifica la rebaixa del preu proposada pel jurat de taxació i adquisició d'obres, que sembla que va convèncer aquest pintor menor, l'obra del qual fou finalment adquirida:

“Sr. Don José del Pando.

Muy Sr. Mío y de toda mi consideración: contestando á su carta de fecha 11 de julio del próximo pasado mes de julio [...] debo empezar por hacerle presente que tanto el jurado de admisión y colocación de obras como el de calificación y tasación se han compuesto exclusivamente de artistas votados en junta general de expositores, pues tuvo siempre el Municipio y con éste la Comisión organizadora singular empeño en que no figurara bajo ningún concepto en aquellas Corporaciones elemento extraño al arte, hasta el punto de haber procurado que el nombramiento de individuo del jurado que reglamentariamente corresponde al Director del Museo de Bellas Artes (cuya plaza no existe) recayera en su digno compañero Don Luis Pellicer, que será de V. Seguramente conocido por lo menos como distinguido artista, aprovechándose para ello la coyuntura de ser dicho Sr., director del Museo Municipal de Reproducciones artísticas. Así es que ni a Presidencia del Jurado nominal, efectiva ni honorariamente se reservó al Alcalde, á fin de que pudiera acordarse con absoluta independencia artística.

Lo que hubo fué que el Jurado se encontró con una cantidad en presupuesto para la adquisición de obras, muy desproporcionada al importe de las que á su juicio merecían

figurar en el Museo Municipal de Bellas Artes y entendiendo con buen criterio, que debía procurar no desairar á los artistas que espusieran obras merecedoras de atención, más que comprar obras, (porque el arte no tiene precio), hizo un estudiadísimo y equitativo reparto entre los autores de las obras dignas de adquisición, de la cantidad de que podía disponer para ello según el presupuesto acordado por el Municipio.

Esto que es muy común en Exposiciones extranjeras, cuando del fomento de Museos públicos se trata, con la aceptación general de los artistas, se procuró hacer aquí, para facilitar con limitados recursos la entrada en el Museo de las firmas que por acreditadas no podían desairarse y que en otro caso, la falta de fondos hubiese impedido atender. Es decir, que con respecto al Museo, más que una venta, significa una cesión por parte del artista⁷².

La missiva de Pirozzini és una defensa de la independència i professionalitat del jurat, escollit majoritàriament pels expositors i, per tant, amb més garanties d'actuar amb independència dels organitzadors del certamen i, a més, per reglament es va procurar que fossin uns jurats en què quedessin representats professionals de diferents disciplines. Això no obstant, com veurem més endavant en altres mostres, en algun cas es detecta algun senyal d'intromissió aliena que podria haver afectat la suposada independència del jurat.

5.4. Premis i adquisicions

Com ja passava a Madrid –i altres cops es repetirà a Barcelona–, el jurat es va sentir en la necessitat de compensar d'alguna manera artistes consagrats que havien exposat obres que havien estat premiades en altres concursos i va crear una modalitat no prevista pel reglament, la dels diplomes “especials” honorífics, que es concedeixen a sis artistes de gran renom, les obres dels quals tampoc s'haurien pogut comprar perquè algunes d'elles eren de les més cotitzades de la mostra: Félix Resurrección Hidalgo, Ramon Martí Alsina, Emilio Sánchez Perrier, Jan van Beers, Alfred Philippe Roll i Domènec Talarn.

Félix Resurrección Hidalgo (1855-1913) representava, juntament amb Juan Luna, la primera generació d'artistes ètnicament filipins. Ambdós, instal·lats a París, gaudien d'una fama extraordinària i sorprenien el gran públic amb escenes de temàtica

⁷¹ Carta de José del Pando, dirigida a Carles Pirozzini (11-7-1891), Vol. IV. Correspondencia. Primera Exposición General de Bellas Artes (1891), Arxiu Històric del Museu d'Art de Catalunya.

⁷² Carta de Carles Pirozzini a José del Pando (1-8-1891). Vol. IV. Correspondencia. Primera Exposición General de Bellas Artes (1891), Arxiu Històric del Museu d'Art de Catalunya.

històrica i mitològica tractades amb naturalisme i dramatisme. Aquest oli de grans dimensions (4 x 4,95 metres), *L'Aqueront*, que sortia al preu de 16.000 pessetes, s'havia endut diversos guardons: en l'Exposició General de las Filipines, celebrada a Madrid (1887), havia guanyat la medalla d'or; en l'Exposició Universal de Paris (1889) va aconseguir la de plata, una distinció que cap altre artista filipí havia obtingut abans, però en cap de les mostres s'havia adquirit. Després de la mostra barcelonina, encara havia de rebre un nou reconeixement en forma de medalla d'or en l'Exposició Internacional de Belles Arts de Madrid (1892), l'única de les exposicions oficials celebrades a Madrid que va tenir caràcter internacional. L'obra fou finalment comprada pel govern espanyol per la quantitat de 7.500 pessetes.

L'obra de Ramon Martí Alsina (1826-1894), *La Companyia de Santa Bàrbara*, reproduïa l'acció d'un cos militar femení per a l'auxili de les víctimes del setge de la ciutat de Girona durant la Guerra del Francès. Com l'anterior, tenia unes dimensions considerables (5 x 6 metres) i sortia al preu de 20.000 pessetes. Més tard (1898), mort l'artista, fou comprada per la Diputació per 12.000 i consta en la llista de les obres de la Diputació que s'incorporen al museu el 1906. L'any 1891 Martí Alsina passava per moments delicats en la seva trajectòria: se sentia oblidat i estava aclaparat pels deutes. Amb aquesta obra, segons Chillón⁷³, confiava a recobrar el reconeixement d'antuvi, però el cert és que les exposicions barcelonines agafaven l'artista a les acaballes de la seva carrera. El propietari de l'obra, de fet, era el seu gendre, Narcís Vendrell, que l'havia finançat degut a la precària situació econòmica del pintor. El tema de la Guerra del Francès havia estat tractat diversos cops per Martí Alsina. En aquelles dates, la gran tela *El gran dia de Girona*, encara romania inacabada en el seu taller. El seu fill Ricard Martí Aguiló també exposava tres olis en la mostra.

Emilio Sánchez Perrier (1855-1907) era, sens dubte, el gran paisatgista del moment, en una època en què aquest gènere començava a ser considerat en igualtat de condicions amb altres abans més apreciats, com la pintura d'història. Sánchez Perrier va ser guardonat per les dues obres que presentava, *Paisaje*, que fou adquirida per la Diputació, i *Febrero*, una de les peces remeses per l'estat i que després quedarien dipositades en el museu municipal.

Jan van Beers (1852-1927) va ser un famós pintor flamenc de l'època. Va conrear la pintura d'història però, sobretot, el paisatge i el retrat individual o col·lectiu dins

---

⁷³ CHILLÓN (2010).

escenes anecdòtiques i de la vida quotidiana de famílies ocioses de classe alta, com la sèrie que presentava a l'exposició i que fou premiada amb aquest guardó especial. Dins aquest conjunt, hi havia peces destinades a la venda (entre 5.000 i 10.000 pessetes), i altres només per a la mostra, com les dues que eren propietat de Camil Fabra, el Marquès d'Alèlla, *La femme aux échasses* i *Pecheuse* que, amb el temps, formaran part de la important donació de Fabra al museu barceloní⁷⁴. La reputació de van Beers es basava en l'elegància dels personatges i, sobretot, en el naturalisme quasi fotogràfic de la representació.

Alfred-Philippe Roll (1846-1919) fou un pintor francès que encarna el prototipus d'artista realista de la III República, hereu de Courbet i Meissonier, amb grans teles de temàtica social contemporània. És el cas de l'obra que va presentar a l'exposició, *Le travail*, també anomenada *Chantier de Suresnes* (avui, a l'ajuntament de Cognac), exposada en el saló de París del 1885. Representa l'escena de la construcció d'un pantà a la població de Suresnes, amb les figures dels obrers en plena feina, de tamany natural, que devien causar impressió a l'època. Roll era un dels grans pintors realistes del moment i l'oli que presentava costava 25.000 pessetes, és a dir, la meitat del pressupost que l'ajuntament de Barcelona tenia assignat per a l'adquisició d'obres.

L'escultor Domènec Talarn Ribot (1812-1902), si bé ja era octogenari, gaudia d'un gran prestigi i activitat. Deixeble de Damià Campeny i mestre de molts artistes, va conrear sobretot l'escultura religiosa i el pessebrisme, però aquí presentava un immens guix amb el grup escultòric d'*Atila després de la batalla dels Camps Catalàunics*, posat a la venda per 10.000 pessetes.

En aquesta primera exposició, com hem dit, els premis van revestir la forma de diplomes honorífics, sense establir categories. En total, se'n van concedir 124, si sumem els sis especials. Van ser atorgats entre les diferents disciplines, en funció del nombre d'expositors. Un 35% van recaure en expositors estrangers, mentre que un 65% ho van ser per a espanyols; és a dir, proporcionalment, els estrangers, que representaven el 21% dels expositors, van ser més premiats que els artistes estatals. En la major part dels casos, els artistes eren premiats per una obra determinada, però

---

⁷⁴ Camil Fabra va llegar 104 obres de la seva col·lecció privada, la primera gran donació que va rebre el museu municipal de belles arts, el 1902, i que va engruixir considerablement la col·lecció, fins al moment formada bàsicament per les obres adquirides en les exposicions. La col·lecció Fabra es va mostrar de forma conjunta en una sala, per desig de la família donant.

en ocasions ho eren per un conjunt de peces. Dels 81 artistes espanyols premiats, 17 no eren catalans, en una proporció 75-25, semblant a la d'expositors presentats.

	Pintura	Dibuix	Escultura	Arquit.	Reprod.	total	%
Esp.	48	7	13	6	7	81	65
Estr.	27	3	10	-	3	43	35
Total	75	10	23	6	10	124	

Distribució de premis de l'exposició de 1891 (elaboració pròpia)

Pel que fa a les obres adquirides, hi ha un total de 73 peces, majoritàriament d'artistes espanyols (75%), en una proporció més semblant a la d'artistes presentats que en el cas dels premis. Dels 54 artistes espanyols amb obra adquirida, 16 no eren catalans, en una proporció 70-30. Cal dir que alguns dels artistes de fora de Catalunya amb obra adquirida eren valencians o mallorquins que exposaven sovint al país (és el cas de Joan Bauzà, Ferran Cabrera, Antoni Fuster o Francesc Laporta). Entre els escultors espanyols amb obra adquirida, tots són catalans amb una excepció, ja que en aquesta disciplina els catalans excel·lien i en aquesta mostra el 93% dels escultors de la secció espanyola foren catalans.

	Pintura	Dibuix	Escultura	Arquit.	Reprod.	total	%
Esp.	36	3	14	-	2	55	75
Estr.	6	4	6	1	1	18	25
Total	42	7	20	1	3	73	

Distribució de compres de l'exposició de 1891 (elaboració pròpia)

Els artistes les obres dels quals es proposaven per a l'adquisició rebien una missiva del secretari perquè enviessin la seva conformitat. En general hi estaven d'acord, però pot haver alguna variació entre la llista d'obres proposades i les adquisicions efectives, ja sigui per disconformitat o perquè l'artista ja havia venut l'obra o havia decidit finalment de no vendre-la.

Entre la pintura adquirida, predominen els paisatges campestres i la figura humana, sovint enquadrada en un ambient rural, però també hi ha escenes de la vida urbana i, en concret, dues obres transcendents de la història de l'art català: *Plein Air*, de Ramon Casas, i *Laboratori de la Galette*, de Santiago Rusiñol. Ambdues, adquirides a la baixa, com la majoria d'obres, són representatives de l'estada a París entre els anys 1889-90, que havia de ser fonamental per a la seva trajectòria professional. .

La Diputació Provincial, per la seva banda, va adquirir 9 pintures i 4 escultures que, a partir del 1906, es van unir a la col·lecció municipal.

Cal destacar una altra fórmula d'adquisició d'obra basada en el sorteig de lots entre abonats a la mostra, que recorda les ja practicades per la Sociedad de Amigos de las Bellas Artes i la Sociedad para Exposiciones de Bellas Artes. És el cas del Cercle Artístic que, per aquelles dates, va constituir una associació d'amics de les arts. La suma de les quotes dels associats es dividien en lots de preus diferents que eren sortejats i donaven dret a l'obtenció d'obres prèviament acordades. En aquest cas, va servir per sortejar obres d'artistes del Cercle que exposaven en la mostra municipal⁷⁵.

5.5. Cloenda i balanç de l'exposició

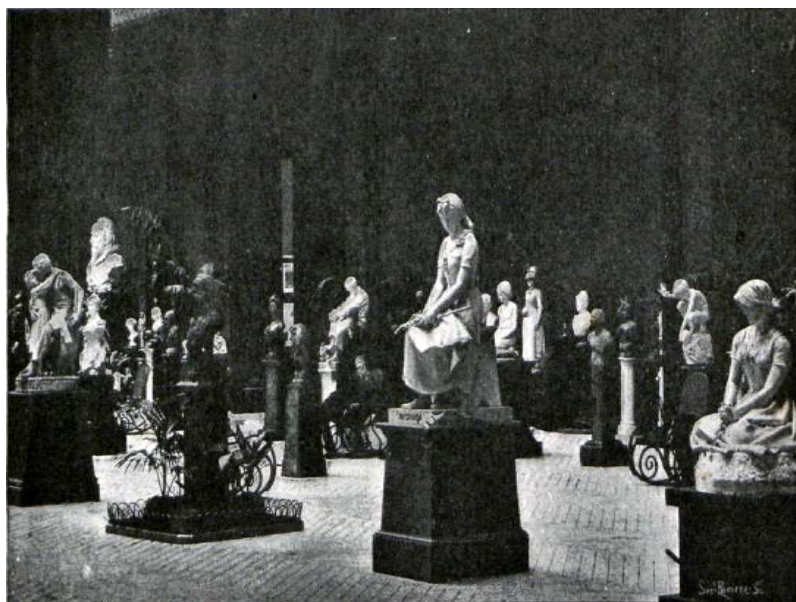
La clausura de l'exposició va tenir lloc el 29 de juny. Durant la cerimònia, Pirozzini va llegir el veredict del jurat amb els artistes guardonats amb els diplomes ordinaris i els "especials" honorífics, així com les obres adquirides amb destinació als museus; després hi va intervenir l'alcalde, que va tancar la mostra usant una fórmula de clausura en nom del rei Alfons XIII. A *La Vanguardia* se'n fa un resum: "Refiriose principalmente a los vaticinios que hizo acerca da la Exposición de Bellas Artes, vaticinios que se han cumplido. Dijo que la Exposición tropezaría con grandes obstáculos, á causa principalmente de la coincidencia en la celebración de varias exposiciones en importantes ciudades de Europa, y en efecto, se ha resentido de la falta de cuadros extranjeros y hasta de españoles de otras regiones. Añadió que, no obstante esta coincidencia, la Exposición, gracias a la fe y los esfuerzos de los artistas catalanes, sería buena, y lo ha sido. Manifestó por otra parte que la principal dificultad con que el Jurado tropezaría para la designación de las obras que el Ayuntamiento deba adquirir, sería la limitación de los fondos destinados á una adquisición, y, en efecto, este ha sido el principal escollo. Para salvarlo ha sido preciso crear los diplomas con el objeto de que los artistas merecedores de que sus obras fueren adquiridas por el Ayuntamiento y por las dificultades expuestas no pudieron serlo, tuvieran la convicción de que no se les postergaba, ni mucho menos desdeñaba. Pasó despues á examinar los resultados de la Exposición, económica, social y artísticamente considerada. Nunca hubiéramos creído al inaugurarla, dijo, que los resultados fueran tan brillantes. La gente de todas clases y condiciones ha acudido aquí en tropel, llena de entusiasmo y ha recogido grandes enseñanzas. Al formar los presupuestos se creyó que era pecar por exceso contar como ingresos por las entradas de pago 50.000 pesetas, y, sin embargo, pasan de 70.000 las entradas, llegan casi a 80.000. Pero estos resultados económicos no son los que miden la

⁷⁵ Vegeu *La Vanguardia*, 24-05-1891, pàg. 2. Amb el temps, altres entitats artístiques van constituir en el seu si associacions semblants, que el 1905 es van confederar amb l'Acadèmia

transcendencia de la Exposición de Bellas Artes. Hay que considerar la cultura artística que estas 80.000 visitas han proporcionado a la ciudad de Barcelona. Y hay que tener en cuenta el inmenso gentío que ha entrado a visitar la Exposición sin pagar, los días y horas señalados, pues la comisión y el Ayuntamiento han querido que todos los ciudadanos, sin distinción de clase, pudiesen disfrutar de las emociones estéticas que la contemplación de las obras artísticas produce”⁷⁶.

El mateix dia de la clausura de l'exposició fou inaugurat el Museu de Reproduccions, instal·lat en una ala del Palau de la Indústria, i el Museu Arqueològic que, com s'ha dit, ocupava una sala de la planta baixa del Palau de les Belles Arts⁷⁷. El primer museu, que prenia com a model el de Kensington a Londres, constava de guixos que reproduïen grans obres artístiques, així com models i indústries artístiques i el segon, encara amb una col·lecció reduïda, estava compost de peces prehistòriques i de vidre i ceràmica catalans dels segles XVI i XVII.

Durant la clausura, a part de l'acte oficial, van tenir lloc actes populars en el parc, com la il·luminació “fantàstica” d'espais, focs d'artifici, concerts, elevació d'aeròstats i altres entreteniments.

Fotografia del saló central amb la secció d'escultura, segons el catàleg. En primer terme, al mig, l'escultura de Josep Carcassó, *Enyorança*, que fou adquirida.

Provincial de Belles Arts sota el nom genèric d'Amics de les Arts.

⁷⁶ *La Vanguardia*, 30-06-1891, pàg. 2.

⁷⁷ Vegeu *La Vanguardia*, 30-06-1891, pàgs. 1 i 2.

Malgrat el tancament de la mostra, a proposta de l'alcalde Coll i Pujol en el ple municipal, es va mantenir oberta fins a finals de juliol per als expositors que volguessin vendre obra, i amb entrada gratuïta per al públic. Per exemple, el diari *La Vanguardia* (3-7-1891) es fa ressò de la compra per part d'un particular de la ciutat, del quadre *L'héritier* del pintor belga Georges van den Bos, taxat en 6.000 pessetes. Per l'expedient, se sap que Joan B. Parés va fer gestions perquè alguns dels artistes exposessin després l'obra a la seva galeria. També va ser habitual que, en tancar la mostra, algun artista fes donació al museu d'alguna obra exposada, com és el cas d'Alexandre de Riquer, que va donar el quadre titulat *San Francisco a los pájaros*.

A partir de la data de clausura, s'anuncià la reexpedició de les obres procedents de les províncies espanyoles i de l'estranger. Finalment, l'ajuntament va córrer amb les despeses d'embalatge i transport, que van suposar una despesa afegida de 5.000 pessetes. En alguns casos, la tasca de reexpedició va ser feixuga i alguns artistes es van queixar que les obres encara no els havien arribat. És el cas dels artistes del nord d'Itàlia. Per causes poc clares, l'agència de transports de Gènova es va negar a reexpedir els embalums procedents de Barcelona, fet que va obligar l'ajuntament a enviar a Pellicer a la ciutat italiana per desencallar l'assumpte. Es conserven altres reclamacions d'artistes per queixes en el retard de la reexpedició i el suposat greuge que els provocava perquè no estaven a temps d'enviar les obres a altres exposicions. També hi ha alguna queixa per suposats desperfectes en rebre l'obra però, en aquests casos, l'ajuntament recordava que l'embalatge de les peces havia estat supervisat pels propis artistes o, en el seu defecte, pels seus representants.

No disposem de les despeses reals de l'exposició, però sí de les quantitats recaptades que, al final, van superar les previstes, sobretot per la venda d'entrades o abonaments i pels ingressos addicionals dels actes festius. El volum d'assistents que, com afirmava l'alcalde, podia xifrar-se en 80.000, representa un èxit de públic sense precedents en una exposició d'art a la ciutat. A part dels que van pagar entrada, cal recordar que un bon nombre hi tenien entrada gratuïta (expositors, alumnes d'escoles, etc.)

Ingressos	Pessetes
Venda d'abonaments	16.367
Venda d'entrades guixeta	51.141
Venda entrades <i>kermesse</i> 23-06	20.297
Venda entrades festa nocturna	9.645
Venda catàleg (a 1 pesseta)	1.316
TOTAL	98.766

Ingressos de l'exposició de 1891

5.5.1. Crítica de l'exposició

Un desconegut crític d'art, que signa amb la inicial F., va escriure unes interessants crítiques de la mostra en diversos números del diari *La Vanguardia*. Segons Castellanos, rere la inicial podria amagar-se un col·lectiu d'intel·lectuals vinculats al periòdic, entre els quals Frederic Rahola, Josep M. Tamburini, Joan Sardà i Narcís Oller⁷⁸. D'entrada, F. remarca que per fi Barcelona tindrà un saló periòdic, com altres capitals europees, i que serà el que permetrà configurar el museu d'art. El crític posa l'accent en la diferent funció del museu i de l'exposició: "El Salón refleja el arte de un momento determinado; el Museo nos señala el carácter del arte en las diversas épocas y en los distintos pueblos. El Salón es el bosque de rosales que brillan durante una primavera, el Museo, la esencia de rosas extraída de sus flores, que guardamos en cerrado pomo. El Salón es lo que pasa, es el arte que batalla buscando siempre formas nuevas y bellas, metamorfoseándose al influjo de la moda ó por la tiranía de un innovador genial; el museo es lo que permanece, el cuadro triunfante, la escultura que logra la posteridad, la obra de arte que sobrevive al aplauso efímero de momento, ó á la sanción de un gusto decadente. [...] Nuestras exposiciones comienzan hoy y es de esperar que no sufrirán interrupción. Se sucederán las obras, cambiarán las corrientes del gusto y sólo el tiempo vendrá a consagrar el valor de las creaciones artísticas tal vez injustamente juzgadas sin méritos suficientes. ¡Qué lenta y trabajosa selección debe operarse antes de llegar á constituir un verdadero Museo!"⁷⁹ Fent retrospectiva, considera que durant aquests anys el públic i els artistes han begut de les continuades exposicions de Joan B. Parés, fins que la construcció del Palau per causa de l'exposició, ha permès donar-hi un pas important.

El crític creu que el nivell artístic de la mostra és alt, sense que hi hagi obres que destaquin per la seva genialitat; per tant, considera que moltes obres mereixen ser premiades, però difícilment n'hi haurà cap que mereixi la medalla d'honor (i no es va equivocar). Creu que la mostra permet estudiar l'evolució de la pintura catalana, "desde sus comienzos académicos á sus actuales tendencias realistas" i ho compara amb les tendències que es poden veure a les exposicions oficials madrilenyes: "Si la comparamos á las pasadas Exposiciones de Madrid, se observa una predisposición sana, completo alejamiento de esos inmensos cuadros históricos y de esos otros lienzos terroristas que no tenían de Ribera más que el sentimiento tétrico sin la

---

⁷⁸ Vegeu CASTELLANOS (1983).

⁷⁹ F., "La Exposición de Bellas Artes (I)", *La Vanguardia*, 07-05-1891, pàg. 1.

grandeza y la verdad en la ejecución del admirable maestro. Los pintores se muestran esta vez modestos y hasta con cierta timidez. Acaban de abandonar la reclusión del taller para acercarse á la naturaleza, sin atreverse aun á abordar sus grandes espectáculos ni sus majestuosos conjuntos, buscando sólo los detalles, los recodos del campo, los breves escenarios de la vida, ansiosos de verdad, con el solo afán de encontrar la nota ajustada al natural, esas analogías suaves y desleídas que, como decía Diderot, atraen á la tela los objetos, ligándolos á ella con hilos imperceptibles.[..] La poesía que había dominado hasta ahora en el teatro y en la pintura, cede el paso á la prosa”.

El crític considera que el paisatge és el gènere que millor permet a l'artista exercitar la seva ànsia de verisme. D'altra banda, també ressalta que la “manca de l'assumpte” és un altre dels trets distintius del saló “no debiendo atribuirle á escasez de inventiva de los artistas sinó á una cualidad de la moderna escuela naturalista que desprecia el asunto aparatoso para ceñirse más a la verdad sencilla”. Creu que l'artista realista abandona els drames i les epopeies per no caure en l'amanerament i en el convencionalisme, i busca l'alè de vida i l'emoció en les escenes quotidianes, “elevando los más humildes temas á la condición de obra de arte. De la moderna pintura, puede decirse que se van los dioses y los héroes, solo queda el hombre, en su vida íntima, en plena naturaleza, con todos sus afanes y desfallecimientos”.

En la segona crítica, F. llença una diatriba contra el poc reconeixement que rep tot allò que no ve de la capital: mentre que la premsa madrilenya exalta obres poc meritòries, “desdeña en cambio la labor artística digna de alabanza, cuando el autor vive alejado de esa atmósfera viciada donde se fraguan los éxitos oficiales.[...] Estamos todos ya cansados de que, como para un título profesional, sea indispensable firmar en Madrid las patentes de artista y literato”⁸⁰. Considera que la mostra és un exemple més del renaixement artístic català. Per al crític: “Barcelona tiende, á marchas forzadas, á constituirse en capital de una región artística y literaria con carácter propio y definido. Madrid es nuestra capital política, pero en rigor no es nuestra capital literaria y artística, sin que esto quiera decir que dejemos de sentir la influencia de sus grandes escritores y de sus eximios artistas como sentimos la de los italianos, y la de los franceses”. Creu que l'art català coetani té un caràcter peculiar que el fa diferent del de la resta d'Espanya, en el sentit que segueix les tendències naturalistes que fan que els artistes es fixin i plasmin la realitat que els rodeja. Opina que després d'un període

⁸⁰ F., “La Exposición de Bellas Artes (II)”, *La Vanguardia*, 14-05-1891, pàg. 1.

d'allunyament de la realitat, cal que l'art recuperi el verisme que ja van conrear grans pintors com Velázquez o Goya.

Aquest anònim cronista cita el pintor i crític artístic gallec Rafael Balsa de la Vega, que va jutjar negativament la pintura que veia a l'exposició, titllant els realistes catalans de vulgars en la seva pretensió de fugir de la convenció. Per a ell, en canvi, "no es el asunto el que hace la obra de arte, sino la emoción que produce en el artista y que éste transmite al lienzo; la verdad y la vida de las imágenes trasladadas al cuadro desde la paleta". Sense anar en contra de la pintura d'història, el crític considera que s'han passat els temps en què era obligada en una exposició: "Preferimos la pintura de lo humilde y de lo insignificante, hasta ahora desdeñada, palpitante de vida y llena de emoción que no es otra fantástica y conceptuosa que ha poblado de cadáveres las modernas salas del Museo del Prado y los sótanos del Ministerio de Fomento", en una nova al·lusió a les compres com a resultat de les mostres madrilenyes. L'al·lusió de F. al crític Balsa de la Vega va tenir la resposta d'aquest, que va justificar que no era enemic del "regionalisme", però que reiterava que la senda que havien agafat els pintors -segons ell, mal anomenat "realistes"- els portava a la "nul·litat": "Dentro de algún tiempo todos serán iguales"⁸¹. El crític gallec, que era autor d'un llibre titulat *Los bucólicos: La pintura de costumbres rurales en España*, rebutja la distorsió de les formes i del dibuix, el predomini dels grisos i, segons ell, la manca de misticisme o sentiment que tenen algunes pintures realistes. Apunta, fins i tot, que el desig de realisme fa que els pintors abandonin la pintura de figures en què es pugui apreciar l'anatomia, la qual cosa denota que encara fa una lectura de la imatge ancorada en la tradició. La resposta de F. no es va deixar esperar: per a ell, Balsa de la Vega és intransigent amb allò que s'aparta de les seves afeccions. El crític de *La Vanguardia* defensa novament la nova pintura catalana, la unitat dins la varietat de temes i formes, i el sentiment d'allò humil que, segons ell, el crític gallec no pot entendre. És evident que ens trobem davant de dues visions contraposades sobre l'art, tant a nivell plàstic com de la seva funció.

Al llarg de dotze crítiques, l'anònim cronista descriu les sales i les obres que li criden l'atenció, majoritàriament de pintors catalans. En canvi, considera "insignificant" la secció estrangera; remarca que algunes obres són antigues i s'aventura a dir que potser van ser les rebutjades en el saló parisenc. Així i tot, dóna la seva opinió sobre

---

⁸¹ Balsa de la Vega, Rafael, "Dos palabras", *La Vanguardia*, 15-5-1891, pàg. 1. La resposta de F. es publicà a *La Vanguardia*, 17-5-1891, pàg. 4.

algunes obres i artistes forans. En primer lloc, parla de van Beers, de qui destaca el detallisme fotogràfic i el colorisme que dona als quadres una aparença esmaltada. També destaca Beauiry-Saurel, Thévenot, van der Bos, Roll i Delahaye. Critica que Delahaye s'hagi servit de la fotografia per captar els cavalls del seu quadre *Càrrega de la cavalleria a Sedan* en posicions que l'ull humà és incapaç de percebre i que, en conseqüència, per molt realistes que siguin, semblen antinaturals. Sobre la composició de Roll, *Le travail*, considera que no està a l'alçada de la reputació del mestre, ja que és monòtona en el color. En la secció de dibuix, ressalta els progressos que ha registrat el dibuix a Catalunya, en paral·lel al moviment editorial i a l'avançament de les tècniques de reproducció gràfica. Destaca diverses obres escultòriques, totes elles catalanes, mentre considera pobre la participació estrangera en aquest apartat.

Un altre crític, el veterà Miquel i Badia, des del *Diario de Barcelona*, tot i celebrar que l'exposició hagi tingut lloc, no mostra un gran entusiasme per la qualitat de les obres exhibides. Pel que fa a la presència internacional, sentència: "Hubiera sido inocente imaginar que las primeras firmas del extranjero habían de verse en nuestra Exposición. Los pintores y escultores que figuran en primera línea en Francia, Bélgica, Inglaterra, Italia, etc., pintan y esculpen casi siempre de encargo o sabiendo por lo menos el círculo de su misma nación en donde encontrarán comprador para sus obras. De ahí que no hayan de buscar nuevos mercados para sus producciones. Así pues, una primera firma extranjera será siempre una excepción en Barcelona, como lo será en Madrid y en Roma, como lo es igualmente en las mismas Exposiciones de la Real Academia de Londres"⁸². Tot i aquest desavantatge, considera que alguns bons artistes estrangers –i cita Roll, Rochegrosse, Van der Bos i Van Beers- s'han dignat presentar-s'hi.

Sobre la secció espanyola, fidel com és el crític a la pintura descriptiva, considera que "Los asuntos brillan por su ausencia en la Sección española y si lo hay en algún cuadro el desempeño no se halla en relación con el tema [...] Sean naturalistas, enhorabuena, nuestros pintores y escultores, no abandonen nunca si así lo quieren el rigor del natural, pero extiendan cuando menos el campo de su observación y de sus estudios. No se ciñan al natural parado, inmóvil, sino al natural en movimiento, reproduciendo interesantes escenas del hogar doméstico, o cuadros de costumbres, y si tuvieran aliento para tanto, temas históricos, meditados, bien sentidos, bien

⁸² MIQUEL I BADIA, Francesc, "Primera Exposición General de Bellas Artes en Barcelona (IV), *Diario de Barcelona*, 30-5-1891, pàg. 6572.

caracterizados [...] para avivar el arte que se va debilitando, y agoniza y muere tras de un naturalismo pobre, triste y miope, podríamos decir, porque no ve más allá de sus narices”⁸³. Destaca, en canvi, en la secció d’escultura, un jove prometedori, Eusebi Arnau, a qui compara amb Luca della Robbia, per l’obra dels escolanets cantors (*Ave Maria*).

L’exposició va merèixer diverses pàgines a la revista humorística *La Esquella de la Torratxa*, on es van publicar alguns dibuixos caricaturescos de les obres, amb comentaris jocosos, i on es van descriure de manera desimbolta les sales. Sobre la presència estrangera, el crític de la revista, es preguntava : “Quin estímulo han de tenir los artistas de fora per allargarse fins á Barcelona, ahont generalment se compran pochos quadros, y’ls pochos que s’adquireixen se pagan malament?”⁸⁴.

Dues representacions de nus femenins, vistes per *La Esquella de la Torratxa* (núm. 649, 20-6-1891)

⁸³ MIQUEL I BADIA, Francesc, “Primera Exposición General de Bellas Artes en Barcelona (VI), *Diario de Barcelona*, 2-6-1891, pàg. 6674.

⁸⁴ P.del O., “Exposició de bellas arts”, *La Esquella de la Torratxa*, núm.649, 20-6-1891, pàg. 386.

5.5.2. Transcendència de les adquisicions

De les exposicions vuitcentistes, el nombre més gran d'adquisicions tingué lloc en la primera, la del 1891, en la qual foren comprades dues de les peces que encara avui dia són emblemàtiques del museu, *Plein Air*, de Ramon Casas, i *Laboratori de la Galette*, de Santiago Rusiñol.

En aquesta primera exposició veurem alguns dels aspectes que seran característics de les mostres municipals: la participació massiva d'artistes catalans d'un ampli espectre de tendències, des del realisme de Martí Alsina, el qual va presentar la important peça *La Companyia de Santa Bàrbara* –adquirida després per la Diputació i ingressada al museu el 1907- fins a la modernitat representada per Casas i Rusiñol, passant per tot el ventall d'artistes que conreaven una pintura de factura realista i de tema anecdòtic o amb connotacions simbolistes –paisatges, figures i escenes de la vida quotidiana-, com és el cas de *Records*, de Dionís Baixeras; *El ramat*, de Joaquim Vayreda; *Vaquers*, de Baldomer Galofre; o *Repòs*, d'Arcadi Mas i Fontdevila, per citar-ne algunes. En el cas de la Diputació, la tendència a la compra d'aquest darrer tipus d'obres també es dona; citem, per exemple, *Herbejadores*, de Joan Pinós; *En presència del senyor*, de Francesc Masriera; o *Epíleg d'un ball de màscares*, de Romà Ribera. L'obra d'artistes estrangers que s'adquireix també entra dins aquests paràmetres, com és el cas d'*Un repòs*, de François Thévenot; o de *Mal dia!*, de Charles Lucien Léandre.

Pel que fa a Casas i Rusiñol, no eren pas uns desconeguts l'any 1891 a Barcelona. Des de l'any anterior havien mostrat la seva obra, juntament amb Enric Clarassó i Miquel Utrillo, a la Sala Parés, en unes exhibicions que es converteixen en manifestos de la modernitat a Catalunya. Casas i Rusiñol aportaven la seva pròpia visió de l'impressionisme a la pintura catalana, alguns elements de la qual ja havien estat adoptats pels paisatgistes o pels lluministes, però els dos pintors introduïen novetats radicals que no varen ser ben acceptades per tots els crítics: a nivell formal, la pinzellada inacabada feia dir als seus detractors que els quadres eren simples esbossos i la introducció dels colors complementaris en les ombres feia que els crítics contraris només hi veiessin “grisos”; a nivell conceptual, la no-selecció del tema trencava amb la idea que el quadre havia de “dir” alguna cosa, és a dir, havia de tenir assumpte. Consta en el catàleg que tots dos residien llavors al Moulin de la Galette, a París, on havien entrat en contacte amb la bohèmia parisenca i havien començat a entrar en els cercles dels salons. Casas hi presentava tres quadres, dos dels quals a

1.000 pessetes i l'altre sense que hi consti el preu. Rusiñol en presentava quatre, entre 1.500 i 2.000 pessetes. Té una gran transcendència que, malgrat la modernitat que aportaven, el jurat apreciés l'oportunitat de comprar sengles teles dels pintors, a un preu a la baixa, com la resta de peces adquirides per al museu. L'obra de Casas, dins la novetat de l'enfocament i de la pinzellada, era més convencional, però la de Rusiñol, que pintava de manera minuciosa un simple barracot de la cuina de la coneguda sala de ball de Montmartre, representava una ruptura respecte al costumisme i l'anecdoticisme imperants. També és significatiu que Rusiñol no guardés aquesta obra per exposar-la a París, segons Laplana, "contrariant el seu costum de destinar les millors obres per al Saló Champ-de-Mars"⁸⁵.

Pel que fa a l'escultura, ens trobem amb algunes peces de tema religiós-costumista, com *Ave Maria*, d'Eusebi Arnau⁸⁶; de tall naturalista, com el bust d'un vell, titulat *Del meu poble*, de Miquel Blay, o un altre cap d'estudi similar d'Isidor Pfeiffer; temes anecdòtics, com *La formiga*, de Josep Campeny o *Chist!*, de Joan Vancell, al costat d'altres figures humanes que anuncien el corrent simbolista de la fi de segle, com és el cas de *Suggestió*, d'Enric Clarassó o *Modèstia*, de Josep Llimona. Les obres comprades per la Diputació també responen a aquests paràmetres: hi trobem bustos realistes, com el conegut *L'avi*, de Josep Montserrat, al costat de l'anecdòtic *Senza uccello, poverino!*, de Torquat Tasso, o la figura simbolista de Miquel Blay, *Remordiment*, per citar-ne tres de ben diferents.

En síntesi, les adquisicions escultòriques mostren també un ampli ventall de tendències que, en general, es debaten entre el realisme anecdòtic i el simbolisme inicial, però no passa desapercebut que en el conjunt hi ha dos artistes, Eusebi Arnau (1863-1933) i Miquel Blay (1866-1936), que iniciaven llavors una trajectòria prometedora, i Enric Clarassó (1857-1941), del grup de Casas i Rusiñol. Arnau havia estat un assidu expositor a la Parés al llarg de la dècada anterior i també havia començat a excel·lir en el treball de la medallística. Aquest escultor fou un dels col·laboradors de Domènech i Montaner en l'anomenat Taller dels Tres Dragons, després de l'exposició del 1888, que tanta transcendència va tenir per a les arts decoratives. Pel que fa a Blay, residia en aquells moments a París –i així consta en el catàleg- ja que assistia a l'Acadèmia Julian, però poc després de la mort del seu mestre, Henri Chapu, va marxar a Roma, on va concebre el grup escultòric *Els primers*

---

⁸⁵ LAPLANA (1995), pàg. 154.

⁸⁶ L'any 1893, Arnau va enviar la mateixa peça en terracuita a l'Exposició Universal de Chicago. Al Museu del Modernisme de Barcelona existeix una reproducció en terracuita esmaltada.

freds, que el durà a la fama. No totes les escultures adquirides ens han arribat fins als nostres dies, ja que la gran majoria s'exposaven en guix o terracuita i així foren comprades, amb la idea de reproduir-ne algunes en bronze o marbre. Així doncs, d'entre les 24 peces adquirides -20 per l'ajuntament i 4 per la Diputació- quatre guixos ja no es conserven.

ANNEX 1. PREMIS EN FORMA DE DIPLOMES HONORÍFICS

	PINTURA SECCIÓ ESPANYOLA	Títol original	Núm.
1	AGRASOT JUAN, Joaquín	El bautizo	3
2	BOEQUET ORTEGA, Julio	Un veterano	54
3	BORRELL DEL CASO, Pere	Retrato de Don J..J.	60
4	BRUGADA PANIZO, Ricard	Retrato	62
5	BUXÓ TRESANGELS, Lluís	Marina	79
6	CARBONELL SELVA, Miquel	La professó del ters domenje	101
7	CERDÀ BISBAL, Llorenç	Lavadero de Palma de Mallorca	133
8	COLL PI, Antoni	Las Bellas Artes	143
9	DAPOUSA, Aniceto	Estudio de flores	169
10	FABRÉS COSTA, Antoni	Campo de amapolas	189
11	FELIU DE LEMUS, Manuel	L'ascó del barri	191
12	FERRER MIRÓ, Joan	Un deber satisfecho	201
13	GARCÍA RAMOS, José	¡Fué un artista! ⁸⁷	221
14	GARCÍA, Juan	Lavanderas en el río Guadaira	226
15	GENOVÉS BERNAL, Eulogio	Puerto de Málaga	230
16	GIMÉNEZ, Luis	Retrato de D. Emilio Sánchez Perrier	282
17	GIMENO, Francesc	Primavera y tardor	239
18	GUZMÁN ORANTES, Juan de	A burro muerto la cebada al rabo	265
19	LLORENS RIUS, Francesc de P.	Interior de una tintorería	318
20	MADRAZO GARRETA, Ricardo de	La hora del baño. Venecia	323
21	MANZANET MILLÁN, Ricardo	Playa de Cantabria	326
22	MARQUÈS GARCÍA, Josep M.	Retrato de don P.D.	329
23	MATILLA MARINA, Segundo	Estudio de cabeza	354
24	MAURA, Francesc	Crepúsculo	355
25	MEIFRÈN ROIG, Eliseu	Ante-puerto	357
26	MIRALLES, Francesc	Au bois de Boulogne	365
27	MORAGAS TORRAS, Tomàs	Los guardianes de la casa	370
28	OCÓN RIVAS, Emilio	Episodio de salvamento	387
29	PINELO LLULL, José	Ribera de Santiponce. Sevilla	426
30	PLANELLA RODRÍGUEZ, Joan	Vendimiando	439
31	PORCAR RIUDOR, Esperança	Estudio	440
32	RIBAS OLIVER, Antoni	Torrent gros	472
33	RIGALT CORTIELLA, Agustí	Interior de la ante-sala capitular de la catedral de Barcelona	481
34	RIU DORIA, Ramon	Efecto de lluvia	484
35	ROCA TURNÓ, Leopold	Un grabador en su estudio	488
36	SALA, Emili	Retrato de D. J. Jiménez Aranda	519
37	SANS CORBELLA, Tomàs	Paisaje	527
37	SENET, Rafel	Gran canal	530
38	SERRA, Enric	El anillo de desposada	531
39	SOUTO, Alfredo	Cercanías de Vivero	551
40	TEIXIDOR, Josep	Paisaje	569
41	TOLOSA ALSINA, Aureli	Flores de abril	574
42	UTRILLO VIADERA, Antoni	La cruz del Monte Tabor	597

⁸⁷ La Diputació provincial va adquirir aquesta peça durant l'exposició.

43	VIVER AYMERICH, Pere	Paisaje ⁸⁸	621
44	VILLEGAS CORDERO, Ricardo	Castañera	624
45	YUSTE PEINADO, Félix	Marina	638

	DIBUIX. SECCIÓ ESPANYOLA	Títol original	Núm.
46	ARMET PORTANELL, Josep	Estudio	779
47	CABRINETY, Josep	aguazas para la ilustración de la obra <i>Morriña</i>	784
48	PASCÓ MENSA, Josep	Dibujos	825-826
49	PAHISSA, Jaume	La tornada del treball	824
50	PASSOS VALERO, Josep	Estudio de los señores Masriera y de D. Casto Plasencia	827
51	VÁZQUEZ UBACH, Nicanor	Apuntes	857
52	XUMETRA RAGULL, Ferran	Ornamentación	862-865

	PINTURA. SECCIÓ ESTRANGERA	Títol original	Núm.	País
53	AROSA, Margarita de	La piscine chez le Docteur Berni-Barde	650	França
54	BÉAURY-SAUREL, Amélie	Portrait de ma mère	652	França
55	BOS, Georges van den	L'héritier	667	Bèlgica
56	BOUGARD, Charles	Le Bois de la Cambre	668	Bèlgica
57	BRUNNER, Ferdinand	Étude de l'ancien cimetière à Petersdorf (Autriche)	666	Àustria
58	CHAPPEL, Édouard	Poissons	678	Bèlgica
59	CORELLI, Augusto	Serenata	681	Itàlia
60	CROCI, Ernest	Alla fontana	682	Àustria
61	DESSPORTES, Françoise	Diane chasseresse	688	França
62	DULAC, Charles	Plage de Saint-Malo Paramé	695	França
63	GASPARINI, Luigi	Le nozze d'Oro. Costumbres venecianas	700	Itàlia
64	LONZA, Antonio	Redemptio	737	Àustria
65	MAYAN, Théo	Fin de journée en Provence	739	França
66	MILESI, A.	Jeune fille qui se repose	740	Itàlia
67	RANZONI, Gustavo	Rebaño de ovejas	746	Àustria
68	RICHON-BRUNET, Richard	Les veuves et les mères des marins...-	665	França
69	ROBERT-FLEURY, Tony	Sous la Révolution	750	França
70	ROCHEGROSSE, Georges	Le chevalier Tannhauser...	751	França
71	ROTHSCHILD, Nathaniel de	Un canal à Venise	753	França
72	ROYER, Charles	Groseilles	759	França
73	WALLET, Albert	L'Yvette-la brume du matin	768	França
74	WILLETTE, Adolphe	Tête de femme	770	França
75	YON, Edmon-Charles	L'étang de Cernais	773	França
76	ZANDOMENEGHI, Federico	Souvenir	774	Itàlia
77	ZELLNER, Karl	Bodegón oriental	776	Àustria

⁸⁸ Aquesta obra, actualment al MNAC, amb el nom de *Pastora guardant oques*, no consta en cap dels documents d'obres adquirides de l'expedient de l'exposició. Amb dubtes, podria tractar-se d'una donació de l'autor.

	DIBUIX. SECCIÓ ESTRANGERA	Títol original	Núm.	País
78	DOAT, Taxile	Dibujos	870-874	França
79	GRASSET, E.	Acuarela	878	Suïssa
80	PILLE, Henri	Dibujos	882-885	França

	ESCULTURA. SECCIÓ ESPANYOLA	Títol original	Núm.
81	ALCOVERRO AMORÓS, Josep	Un dúo	899
82	ALENTORN, Eduard	Retrat de F.de P. Rius i Taulet	900
83	BORRÀS SOLANAS, Josep	David	928
84	CAMPENY SANTAMARIA, Josep	La formiga ⁸⁹	929
85	CARDONA ABELLÓ, Tomàs	Esperando al cura	942
86	CLARAMUNT MARTÍNEZ, Agustí	Ismael en el desierto	944
87	FUXÀ LEAL, Manuel	Jovellanos	956
88	HOMDEDEU BONET, Frederic	Retrato	962
89	PAGÈS HORTA, Josep	Descanso	1010
90	SERRA PAU, Joan	La Virgen madre	1041
91	SOLER FORCADA, Josep	Sacrificio de San Luis Gonzaga	1045
92	TASSO, Torquat	Retrato	1049

	ESCULTURA. SECCIÓ EST.	Títol original	Núm.	País
93	ANDREONI, Horacio	Amore velato	1066	Itàlia
94	BARABINO, Antonio	La divina piedad	1067	Itàlia
95	BLOCH, Elisa	Le rêve	1077	Alemanya
96	BOTTASSO, Urbano	La monna	1079	Itàlia
97	DINI, Giuseppe	Baccante	1087	Itàlia
98	PAGANO, Domingo	Un mulato. Una mulata	1090-1091	Itàlia
99	PAZZINI, Romeo	Proyecto de vaso	1092	Itàlia
100	POSCH, Edouard	Kain	1095	Àustria
101	SELLARO, Camilo	Panorama de Pompeya	1100	Itàlia
102	VEDOVA, Pietro della	Preghiera	1082	Itàlia

	ARQUITECTURA. SECCIÓ ESP.	Títol original	Núm.
103	AMARGÓS SAMARANCH, Josep	Proyecto de urbanización de "La Fransa"	1107
104	BALET NADAL, Domingo	Fachada del establecimiento tipográfico...	1115
105	BUIGAS MONRAVÁ, Gaietà	Proyecto de Escuelas Municipales	1120
106	FONT CARRERAS, August	Proyecto de restauración de la fachada de la Iglesia de Santa Maria de Villafranca del P.	1123
107	PELLICER, Josep	Proyecto de Asilo Toribio Durán	1137
108	SOLER CATARINEU, Frederic	Baños termales de Caldas de Malavella	1153

	REPRODUCCION. SECCIÓ ESP.	Títol original	Núm.
109	HIJOS DE E. AMIGÓ MONTURIOL	Vidrieras de colores	1171-1175

⁸⁹ Aquesta obra fou donada pel seu autor amb destinació al museu.

110	ARAUJO RUANO, Joaquín	Bufón de Felipe IV	1176
111	CODINA SERT, Ginès	Composiciones decorativas	1182
112	Frederic MASRIERA I C ^a	Moisés	1193
113	Antoni RIGALT I C ^a	Vidrieras de colores	1201- 1206
114	SADURNÍ, Celestí	Retrato del Sr- Pascual y Casas	1215
115	TORNÉ FORNÉS, Josep	Aguafuerte copia del cuadro <i>Salida de baile</i>	1224

	REPRODUCCIONS. SECCIÓ EST.	Títol original	Núm.	País
116	TILLY, M.E.A.	Cuatro cabeceras para <i>El Quijote</i>	1245	França
117	PANDIANI, Antonio	Reproducciones de artistas	1241	Itàlia
118	ERRICO, Salvatore	Reproducciones de artistas	1228	Itàlia

	DIPLOMES HONORÍFICS	ESPECIALS	Títol original	Núm	País
119	Félix Resurrección Hidalgo		El Aqueronte	271	Espanya
120	Ramon Martí Alsina		La C ^a de Sta Bárbara. Defensa de Gerona en 1808 y 1809 ⁹⁰	335	Espanya
121	Emilio Sánchez Perrier		Paisaje ⁹¹ , Febrero ⁹²	520- 521	Espanya
122	Jan van Beers		(Conjunt de sis peces)	653- 658	Bèlgica
123	Alfred Philippe Roll		Le Travail	752	França
124	Domènec Talam Ribot		Atila	1946	Espanya

⁹⁰ La Diputació provincial va adquirir aquesta peça amb posterioritat a l'exposició.

⁹¹ La Diputació provincial va adquirir aquesta peça durant l'exposició.

⁹² Aquesta obra va quedar en dipòsit en el museu de belles arts de Barcelona.

ANNEX 2. COMISSIONS I JURATS

COMISSIÓ ORGANITZADORA

President: Joan Coll i Pujol.

Vocals: els regidors Marià Fuster, Gabriel Lluch, Raimon Payerols, Ignasi Pons, Marià Prat, Josep Pujol Fernández, Feliu Rich, Francesc Xavier Tort i Josep Santonja; Ramon Maria de Sentmenat, marquès de Sentmenat i president de l'Acadèmia Oficial de Belles Arts; Francisco de Paula del Villar, arquitecte, director de l'Escola Provincial d'Arquitectura; Antoni Caba, pintor, director de l'Escola Provincial de Belles Arts; Modest Fossas, arquitecte, president de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya; Rafel Puig i Valls, president de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts; Josep Lluís Pellicer, pintor, president del Cercle Artístic; Josep Torner, mestre d'obres, president de l'Associació de Mestres d'Obres de Catalunya; Josep Puiggarí, arqueòleg, president de l'Associació Artístico-Arqueològica; i Agustí Ferrer, president de la Secció de Belles Arts de l'Ateneu Barcelonès.

Secretari: Carles Pirozzini.

SUBCOMISSIÓ EXECUTIVA

Feliu Rich com a president, Josep Lluís Pellicer, Antoni Caba, Francisco del Villar i Josep Torner i Bruguera com a vocals i Pirozzini com a secretari.

JURAT ADMISSIÓ

President: Joan Coll i Pujol.

Vicepresidents (el primer de cada grup): Romà Ribera, Manuel Fuxà, Modest Fossas i Josep Nicolau.

El jurat de pintura i dibuix va quedar constituït per: Antoni Caba, Josep Lluís Pellicer, Lluís Graner, Roman Ribera, Arcadi Mas i Fontdevila, Joan Llimona, Baldomer Galofre, Joaquim Vayreda, Dionís Baixeras, Francesc Soler i Rovirosa, Joaquim Torres Canosa, Agustí Robert, Modest Urgell, Leopold Roca i Apel·les Mestres. Joan Pinós, Ferran Xumetra,

El jurat d'escultura quedà format per: Manuel Fuxà, Antoni Vilanova, Rafael Atché, Josep Carcassó i Maximí Sala.

El jurat d'arts reproductives quedà constituït per: Josep Nicolau, Tomàs Moragas i Artur Gallard.

El jurat d'arquitectura quedà constituït per: Modest Fossas, Josep Torres Argullol i Josep Torner i Bruguera.

Secretari: Carles Pirozzini y Martí.

JURAT DE QUALIFICACIÓ

Va quedar constituït per: Marià Fuster, Roman Ribera, Agustí Robert i Antoni Caba, com a pintors; Fèlix Urgellès, com a escenògraf; Antoni Vilanova, Eumene Tamagnini i Francesc de Paula Pagès Serratosa, com a escultors; Josep Torres Argullol i Modest Fossas, com a arquitectes; Josep Torner i Bruguera, com a mestre d'obres; Artur Gallard, com a crític artístic; Alexandre de Riquer, com a dibuixant; Josep Thomas, com a gravador; i, finalment, Josep Lluís Pellicer, com a director del Museu de Reproduccions.

Secretari: Carles Pirozzini.

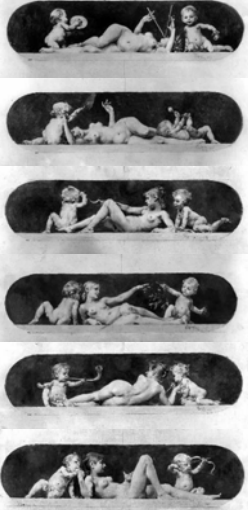

ANNEX 3. OBRA ADQUIRIDA PER L'AJUNTAMENT

En aquestes fitxes s'inclouen totes les obres que consten com a adquirides segons els expedients de l'exposició. El nom actual de l'obra –si no està desapareguda- està en negreta, mentre que el nom amb què apareix al catàleg de l'exposició està en cursiva. Al costat s'indica el preu que consta en el catàleg i, en negreta, el preu que es va oferir a l'artista (si es coneix). Quan consta S.D. en el preu, significa "sense dades". Si no s'indica el contrari, les imatges provenen de Museum Plus i del *Catàleg de pintura...*(1987).

PINTURA	
<p>BAIXAS CARRETER, Joan Port de Barcelona <i>Puerto de Barcelona</i> (400p-400p)</p> <p>Oli sobre tela (51 x 81,5 cm) MNAC 10855 Exp. 1891: núm. cat. 22, pàg. 47. Cat. Museu 1906: núm. 66, pàg. 29.</p>	
<p>BAIXERAS VERDAGUER, Dionís Records <i>Recorts</i> (5000p-2000p)</p> <p>Oli sobre tela (148 x 210 cm) MNAC 10837 Exp. 1891: núm. cat. 23, pàg. 47. Cat. Museu 1906: núm. 70, pàg. 30.</p>	
<p>BARRAU SUÑOL, Laureà Solitud <i>Soledad</i> (500p-800p)</p> <p>Oli sobre tela (56 x 41,5 cm) MNAC 10838 Exp. 1891: núm. cat. 32, pàg.50. Cat. Museu 1906: núm.56, pàg..27</p>	
<p>BAUZÀ MAS, Joan Estudi del natural <i>Estudio del natural</i> (1000p-800p)</p> <p>Oli sobre tela (97 x 69 cm) MNAC 24655 Exp. 1891: núm. cat. 37, pàg. 51. Cat. Museu 1906: núm. 119, pàg. 40.</p>	
<p>BILBAO MARTÍNEZ, Gonzalo Records del Marroc <i>Recuerdo de Marruecos</i> (1500p-1000p)</p> <p>Oli sobre tela (97 x 69 cm) MNAC 11089 Exp. 1891: núm. cat. 52, pàg. 55. Cat. Museu 1906: núm. 129, pàg. 42.</p>	
<p>BIRKINGER, François Xavier En el mes de Maria <i>Au mois de Marie</i> (2000p-1000p)</p> <p>Oli sobre tela (124 x 85 cm) MNAC 11202 Exp. 1891: núm. cat. 662, pàg. 209. Cat. Museu 1906: núm. 250, pàg. 61.</p>	

<p>BRULL VINYOLES, Joan Fent mitja <i>Cabeza de estudio</i> (500p-250p)</p> <p>Oli sobre fusta (36 x 26,5 cm) MNAC 10877 Exp. 1891: núm. cat. 72, pàg. 60. Cat. Museu 1906: núm. 74, pàg. 31.</p> <p>Observacions: No s'ha de confondre amb el quadre de Baixeras, comprat per la Diputació en la mateixa exposició.</p>	
<p>CABRERA CANTÓ, Ferran En el cor <i>En el coro</i> (750p-750p)</p> <p>Oli sobre tela (96 x 52 cm) MNAC 11449 Exp. 1891: núm. cat. 93, pàg. 65. Cat. Museu 1906: núm. 113, pàg. 39.</p> <p>Observacions: En el catàleg del museu del 1906 consta, a més, un altre quadre de Cabrera, <i>Los huérfanos</i>, com adquirit igualment a l'exposició del 189, però és una errada, ja que va ser un dipòsit de l'estat.</p>	
<p>CASAS CARBÓ, Ramon Plein Air <i>Plein Air</i> (1000p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (50,5 x 65 cm) MNAC 10901 Exp. 1891: núm. cat. 118, pàg. 72. Cat. Museu 1906: núm. 82, pàg. 32.</p>	
<p>CHECA DELICADO, Felipe Bodegón (2 unitats) (200p-200p)</p> <p>Oli sobre tela (0,32 x 0,51 cada) Exp. 1891: núm. cat. 137-138, pàg.76. Cat. Museu 1906: núm. 120-121, pàg. 41.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA</p>	
<p>CUSACHS CUSACHS, Josep Batalla d'Arlaban <i>Batalla de Arlabán</i> (1750p-1750p)</p> <p>Oli sobre tela (75,5 x 120,5 cm) MNAC 24638 Exp. 1891: núm. cat. 158, pàg. 81. Cat. Museu 1906: núm. 84, pàg. 32.</p>	
<p>CUSÍ FERRER, Manuel Dauradores <i>Dauradoras</i> (3000p-1000p)</p> <p>Oli sobre tela (73,5 x 59 cm) MNAC 24658 Exp. 1891: núm. cat. 163, pàg.82. Cat. Museu 1906: núm. 67, pàg. 29.</p>	

<p>DELAHAYE, Ernest Jean Càrrega de cavalleria. Batalla de Sedan <i>Charge de cavalerie (Sedan)</i> (3000p-2000p)</p> <p>Oli sobre tela (102 x 121,5 cm) MNAC 11124 Exp. 1891: núm. cat. 684, pàg. 214. Cat. Museu 1906: núm. 247, pàg. 60.</p>	
<p>FUSTER FORTEZA, Antoni Marina Marina ("para sola exposición"-200)</p> <p>Oli (0,11 x 0,25) Exp. 1891: núm. cat. 208, pàg. 95. Cat. Museu 1906: núm. 125, pàg. 41.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA</p>	
<p>GALOFRE XIMENIS, Baldomer Vaquers. Retorn de la ramaderia <i>Vaqueros. Regreso de la ganadería</i> (12500p-4000p)</p> <p>Oli sobre tela (159 x 252 cm) MNAC 11318 Exp. 1891: núm. cat. 214, pàg. 96. Cat. Museu 1906: núm. 40 , pàg. 24.</p>	
<p>GALWEY GARCIA, Enric Estudi de la pedrera de Montjuic <i>Estudio</i> (500p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (105 x 146 cm) MNAC 10869 Exp. 1891: núm. cat. 217, pàg. 97. Cat. Museu 1906: núm. 91, pàg. 33.</p>	
<p>GARCÍA RODRÍGUEZ, Manuel Entrada d'un hort. Sevilla <i>Entrada de una huerta en Sevilla: paisaje</i> (500p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (49 x 30 cm) MNAC 11087 Exp. 1891: núm. cat. 220, pàg. 98. Cat. Museu 1906: núm. 130, pàg. 42.</p>	
<p>GRANER ARRUFÍ, Lluís Un borratxo <i>Un borracho</i> (750p-650p)</p> <p>Oli sobre tela (103 x 59,5 cm) MNAC 24657 Exp. 1891: núm. cat. 250, pàg. 107. Cat. Museu 1906: núm. 77, pàg. 31.</p>	

<p>HERNÁNDEZ MURILLO, Daniel Figura de dona <i>Tête de femme</i> (1200p-800p)</p> <p>Oli sobre fusta (42 x 34 cm) MNAC 8443 Exp. 1891: núm. cat. 268, pàg. 111. Cat. Museu 1906: núm. 126, pàg. 42.</p>	
<p>HYNAÏS, Albert Dones i nens <i>Femmes et enfants</i> (1800p-1500p)</p> <p>Oli sobre tela (6 quadres de 0,16 x 0,64 cm) MNAC 8184-9 Exp. 1891: núm. cat. 722, pàg. 224. Cat. Museu 1906: núm. 28-33, pàg. 107.</p>	
<p>KARBOWSKY, Adrien El Marne a Nogent. Capvespre de setembre <i>La Marne à Nogent. Soirée de Septembre</i> (300p-300p)</p> <p>Oli sobre tela (55 x 46 cm) MNAC 11132 Exp. 1891: núm. cat. 725, pàg. 224. Cat. Museu 1906: núm. 248, pàg. 61.</p>	
<p>LAPORTA VALOR, Francesc Sant Jeroni <i>San Jerónimo</i> (3000p-1500p)</p> <p>Oli sobre x (2,20 x 1,32) Exp. 1891: núm. cat. 294, pàg. 118. Cat. Museu 1906: núm. 126, pàg. 42.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA</p>	
<p>LÉANDRE, Charles Lucien Mal dia! <i>Mauvais jour!...</i> (2000p-1500p)</p> <p>Oli sobre tela (127 x 104 cm) MNAC 11134 Exp. 1891: núm. cat. 733, pàg. 226. Cat. Museu 1906: núm. 246, pàg. 60.</p>	

<p>LLIMONA BRUGUERA, Joan Lectura <i>Lectura</i> (900p-800p)</p> <p>Oli sobre tela (100,5 x 67 cm) MNAC 10817 Exp. 1891: núm. cat. 315, pàg. 123. Cat. Museu 1906: núm. 87, pàg. 33.</p>	
<p>MAS I FONTDEVILA, Arcadi Repòs <i>Reposo</i> (3000p-2000p)</p> <p>Oli sobre tela (141 x 200 cm) MNAC 24648 Exp. 1891: núm. cat. 342, pàg. 130. Cat. Museu 1906: núm. 50, pàg. 26.</p>	
<p>MASRIERA I MANOVENS, Francesc La penitent <i>La penitente</i> (1000p-800p)</p> <p>Oli sobre tela (53,5 x 41 cm) MNAC 10763 Exp. 1891: núm. cat. 351, pàg. 131. Cat. Museu 1906: núm. 32, pàg. 21.</p>	
<p>MASRIERA I MANOVENS, Josep Puda de Montserrat <i>Puda de Montserrat</i> (1000p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (49 x 75 cm) MNAC 10759 Exp. 1891: núm. cat. 345, pàg. 130. Cat. Museu 1906: núm. 64, pàg. 28. Cat. Museu 1926: núm. 1, pàg. 121.</p>	
<p>MIRALLES DARMANIN, Josep Taller de tapissos <i>Taller de tapices</i> (3000p-2000p)</p> <p>Oli sobre tela (65 x 101 cm) MNAC 10058 Exp. 1891: núm. cat. 366, pàg. 136. Cat. Museu 1906: núm. 128, pàg. 42.</p>	
<p>PAGÈS ORTIZ, Josep Interior d'una casa de Tivoli <i>Interior de una casa en Tívoli</i> (300p-300p)</p> <p>Oli sobre tela (55 x 30,5 cm) MNAC 11276 Exp. 1891: núm. cat. 399, pàg. 146. Cat. Museu 1906: núm. 118, pàg. 40.</p>	
<p>PALLARÉS ALLUSTANTE, Joaquín El Dios de las Aguas a Saragossa <i>“El Dios de las Aguas” en Zaragoza</i> (1000p-1000p)</p> <p>Oli sobre tela (54,5, x 83,5) MNAC 24641</p>	

<p>Exp. 1891: núm. cat. 403, pàg. 147. Cat. Museu 1906: núm. 122, pàg. 41.</p>	
<p>PINÓS PALÀ, Joan Estudi d'interior. Cuina rural <i>Estudio de interior (700p-700p)</i></p> <p>Oli sobre tela (60 x 90 cm) MNAC 24650 Exp. 1891: núm. cat. 430, pàg. 153. Cat. Museu 1906: núm. 71, pàg. 30.</p>	
<p>PIRALA ALCAÍN, María Flors <i>Flores (250p-250p)</i></p> <p>Oli sobre fusta (26,5 x 16 cm) MNAC 11293 Exp. 1891: núm. cat. 435, pàg. . Cat. Museu 1906: núm. 124, pàg. 41.</p>	
<p>ROIG I SOLER, Joan Plaça de la Pau <i>Plaza de la Paz (800p)</i></p> <p>Oli sobre tela X 79 x 100 cm Exp. 1891: núm. cat. 505, pàg. 170. Cat. Museu 1906: núm. 85, pàg. 32.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA. En el catàleg de 1906 apareix com adquirida en la mostra del 1891, però les mesures són menors (42 x 67 cm). No consta entre les adquisicions de l'expedient però sí està recollida a BORONAT (1999) com a compra. La imatge s'ha obtingut de la revista <i>Ilustración Hispano-Americana</i>, núm. 559, 19 juliol 1891, pàg. 453.</p>	
<p>RUSIÑOL PRATS, Santiago Laboratori de la Galette <i>Laboratorio de la Galette (2000p-500p)</i></p> <p>Oli sobre tela (97,5 x 131 cm) MNAC 10897 Exp. 1891: núm. cat. 510, pàg. 171. Cat. Museu 1906: núm. 80, pàg. 31.</p>	
<p>SÁNCHEZ PERRIER, Emilio Paisatge. Alcalá de Guadaira <i>Paisaje (5000p-2500p)</i></p> <p>Oli sobre tela (100,5 x 211,5 cm) MNAC 24675 Exp. 1891: núm. cat. 520, pàg. 174. Cat. Museu 1906: núm. 116, pàg. 40.</p>	
<p>SOLER DE LAS CASAS, Ernest En un fossar? <i>¿En un fossar? (2500p-1000p)</i></p> <p>Oli sobre tela (143 x 200 cm) MNAC 10784 Exp. 1891: núm. cat. 543, pàg. 180. Cat. Museu 1906: núm. 63, pàg. 28.</p>	

<p>TAMBURINI DALMAU, Josep M. Rosa mística <i>Rosa mística</i> (2500p-1500p)</p> <p>Oli sobre tela (110 x 75 cm) MNAC 10842 Exp. 1891: núm. cat. 560, pàg. 184. Cat. Museu 1906: núm. 72, pàg. 30.</p>	
<p>TEIXIDOR TORRES, Modest Plaça d'Antoni López (Barcelona) <i>Barcelona. Plaza de Antonio López</i> (2000p-1000p)</p> <p>Oli sobre tela (82 x 125 cm) MNAC 10785 Exp. 1891: núm. cat. 564, pàg. 185. Cat. Museu 1906: núm. 69, pàg. 30.</p>	
<p>THÉVENOT, François Un repòs <i>Un repos</i> (1500p-1200p)</p> <p>Oli sobre tela (55 x 42 cm) MNAC 11125 Exp. 1891: núm. cat. 766, pàg. 236. Cat. Museu 1906: núm. 249, pàg. 61.</p>	
<p>VANCELLS VIETA, Joaquim Febrer: paisatge <i>Febrero: paisaje</i> (750p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (102,5,x 155,5 cm) MNAC 10884 Exp. 1891: núm. cat. 601, pàg. 193. Cat. Museu 1906: núm. 89, pàg. 33.</p>	
<p>VAYREDA VILA, Joaquim El ramat <i>Lo remat</i> (600p-500p)</p> <p>Oli sobre tela (66 x 120 cm) MNAC 10572 Exp. 1891: núm. cat. 603, pàg. 194. Cat. Museu 1906: núm. 35, pàg. 22.</p>	
<p>VIVER AYMERICH, Pere Pastora guardant oques <i>Paisaje</i> (500p)</p> <p>Oli sobre tela (99 x 139 cm) MNAC 38191 Exp. 1891: núm. cat. 621, pàg. 198.</p> <p>Observacions: aquesta obra no apareix en la llista d'adquirides de l'expedient ni tampoc consta en el catàleg del museu del 1906, tot i que BORONAT (1999) la recull com a compra. Encara que sembla provenir de l'exposició, també podria tractar-se d'una compra o donació posterior. Aquesta obra havia obtingut un diploma i cal recordar que el 1891 l'ajuntament no sembla haver comprat cap obra premiada.</p>	

ESCULTURA	
<p>ARNAU MASCORT, Eusebi Ave Maria <i>Ave María</i> (2000-1500)</p> <p>Guix (140 x 60 cm) MNAC 11158 Exp. 1891: núm. cat. 903, pàg. 283. Cat. Museu 1906: núm. 5, pàg. 136.</p>	
<p>ATCHÉ FARRÉ, Rafael Sant Francesc d'Assís <i>San Francisco</i> (200-150)</p> <p>Guix imitació bronze (50 x 25 cm) MNAC 11148 Exp. 1891: núm. cat. 906, pàg. 284. Cat. Museu 1906: núm. 44, pàg. 143.</p>	
<p>BARBELLA, Constantino Retorn <i>Ritorno</i> (850-650)</p> <p>Bronze (30 x 25 cm) MNAC 11146 Exp. 1891: núm. cat. 1070, pàg. 324. Cat. Museu 1906: núm. 17, pàg. 138.</p>	
<p>BENVENUTI, Augusto Toscà de finals del segle XIV <i>Tipo toscano de últimos del siglo XIV</i> (3000-1700)</p> <p>Bronze (50 x 50 cm) MNAC 11150 Exp. 1891: núm. cat. 1075, pàg. 325. Cat. Museu 1906: núm. 21, pàg. 139.</p>	
<p>BLAY FÀBREGA, Miquel Del meu poble <i>Del meu poble</i> (500-500)</p> <p>Guix (60 x 35 cm) MNAC 10754 Exp. 1891: núm. cat. 926, pàg. 288. Cat. Museu 1906: núm. 22, pàg. 139.</p>	

<p>CAMPENY SANTAMARIA, Josep</p> <p>La formiga (2500)</p> <p>Guix (130 x 60 cm. segons catàleg 1891) Terracuita (48 cm alt., segons catàleg 1906). Exp. 1891: núm. cat. 929, pàg. 289. Cat. Museu 1906: núm. 61, pàg. 147.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA. BORONAT (1999) la situa entre les compres, però no apareix a la llista d'adquisicions de l'expedient. Segons el catàleg de l'exposició era un guix, però en el catàleg del museu de 1906 consta com a terracuita i té dimensions menors. La imatge és de <i>La Ilustración Artística</i>, núm. 500, 27-7-1891, pàg. 480.</p>	
<p>CARCASSÓ FONT, Josep</p> <p>Enyorança Anyoransa (2000-750)</p> <p>Guix (140 x 80 cm) MNAC 12042 Exp. 1891: núm. cat. 938, pàg. 291. Cat. Museu 1906: núm. 70, pàg. 149.</p>	
<p>CLARASSÓ, DAUDÍ, Enric</p> <p>Suggestió Sugestión (250-200)</p> <p>Terracuita (50 x 34 cm) MNAC 10221 Exp. 1891: núm. cat. 947, pàg. 293. Cat. Museu 1906: núm. 63, pàg. 147.</p>	
<p>GONZÁLEZ PELLICER, Joan</p> <p>Gall Gallo (500-400)</p> <p>Bronze MNAC 10813 Exp. 1891: núm. cat. 961, pàg. 297. Cat. Museu 1906: núm. 7, pàg. 136.</p>	
<p>LLIMONA BRUGUERA, Josep</p> <p>Modèstia Estudio (1750-500)</p> <p>Bronze (50 x 28 cm) MNAC 10862 Exp. 1891: núm. cat. 964, pàg. . Cat. Museu 1906: núm. 26, pàg. 139.</p>	

<p>MARINO, Raffaello Emma Emma (800-600)</p> <p>Bronze (32 x 23 cm) MNAC 11145 Exp. 1891: núm. cat. 1089, pàg. 328. Cat. Museu 1906: núm. 37, pàg. 141.</p>	
<p>PARDO DE TAVERA, Félix Sóc jo! ¡Soy yo! (300-200)</p> <p>Bronze (28 x 10 cm) MNAC 10189 Exp. 1891: núm. cat. 1053, pàg. 318. Cat. Museu 1906: núm. 19, pàg. 138.</p>	
<p>MONTSERRAT PORTELLA, Josep Desemparats, Desamparados (2000-1500)</p> <p>Guix (90 x 55 cm) Exp. 1891: núm. cat. 975, pàg. 302. Cat. Museu 1906: núm. 57, pàg. 146.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA. BORONAT (1999) la situa entre les compres i també apareix a la llista de l'expedient. Hi ha una il·lustració a <i>La Ilustración Artística</i>, 7-12-1891.</p>	
<p>PARERA SAURINA, Antoni Sant Joan Baptista infant San Juan Bautista (SD-750)</p> <p>Guix (75 x 40 cm) MNAC 11147 Exp. 1891: núm. cat. 1013, pàg. 308. Cat. Museu 1906: núm. 67, pàg. 148.</p>	
<p>PFEIFFER, Isidor Cap d'estudi Estudio de cabeza (150-150)</p> <p>Guix (70 x 40 cm) reproduït bronze (1895-96) 11195 Exp. 1891: núm. cat. 1093, pàg. 330. Cat. Museu 1906: núm. 54, pàg. 146.</p>	

<p>PUECH, Denis Sant Antoni de Pàdua rebent en els seus braços el nen Jesús <i>Saint Antoine de P. recevant a Jesus (1000-1000)</i></p> <p>Guix (10617), reproduït bronze 1909 aprox. MNAC 153371 Exp. 1891: núm. cat. 1096, pàg. 330. Cat. Museu 1906: núm. 45, pàg. 143.</p>	
<p>RIERA CASANOVA, Joan Garlanda decorativa <i>Motivos de fauna (75-75)</i></p> <p>Terracuita MNAC 14626 Exp. 1891: núm. cat. 1033, pàg. 313. Cat. Museu 1906: no hi consta.</p> <p>Observacions: al <i>Museum Plus</i> consta com a guix.</p>	
<p>SARTI, Diego Sarti Venus <i>Venus (3000-1500)</i></p> <p>Guix (177 x 65 cm) MNAC 10036 Exp. 1891: núm. cat. 1098, pàg. 331. Cat. Museu 1906: núm. 75, pàg. 150.</p>	
<p>VANCELLS PUIGCERCÓS, Joan ¡Chist! <i>(1500-750)</i></p> <p>Guix (90 x 50 cm) Exp. 1891: núm. cat. 1063, pàg. 320. Cat. Museu 1906: núm. 42, pàg. 142.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA. Hi ha sengles imatges a la <i>Ilustración Española y Americana</i>, 22-06-1891, pàg. 1; <i>Ilustración Artística</i>, 07-12-1891, pàg. 772.</p>	
<p>OBIOLS DELGADO, Gustau Barberina, (150)</p> <p>Bronze (35 x 15 cm) Exp. 1891: núm. cat. 1006, pàg. 306. Cat. Museu 1906: no hi consta.</p> <p>Observacions: NO LOCALITZADA</p>	
<p>DIBUIX</p>	
<p>ENGEL, Joseph Retrat femení <i>Portrait (300-300p)</i></p> <p>Dibuix al carbó (94 x 75 cm) 027049-D Exp. 1891: núm. cat. 876, pàg. 272. Cat. Museu 1906: núm. 203, pàg. 121.</p>	
<p>LHERMITTE, Léon-Augustin <i>La toilette du matin (SD-500p)</i></p>	

<p>Dibuix al carbó (100 x 86 cm) 027048-D Exp. 1891: núm. cat. 881, pàg. 273. Cat. Museu 1906: núm. 270, pàg. 122.</p>	
<p>PANDO FERNÁNDEZ, José Mandrosa Perezosa (SD-800p)</p> <p>Pastel sobre paper (100 x 152 cm) 011500-D Exp. 1891: núm. cat. 406, pàg. 147. Cat. Museu 1906: núm. 363, pàg. 96.</p>	
<p>PLASENCIA MAESTRE, Casto Al·legoria Alegoría (1750-1000p)</p> <p>Pastel sobre paper (59 x 42 cm) 010758-D Exp. 1891: núm. cat. 436, pàg. 154. Cat. Museu 1906: núm. 362, pàg. 96.</p>	
<p>SIGNORINI, Giuseppe La justícia al Marroc La justice au Maroc (4000-3000p)</p> <p>Aquarel·la sobre paper (101,5 x 67,5 cm) 011112-D Exp. 1891: núm. cat. 763, pàg. 235. Cat. Museu 1906: núm. 348, pàg. 94.</p>	
<p>URRABIETA VIERGE, Daniel <i>El juego del tejo en Salamanca</i></p> <p>Aiguada (115 x 80 cm, segons catàleg 1891), (60 x 42 cm segons catàleg museu 1906) Exp. 1891: núm. cat. 856, pàg. 265. Cat. Museu 1906: núm. 2, pàg. 105.</p>	
<p>RENOUARD, Paul <i>A Washington. M. Martin, député du Texas</i></p> <p>Dibuix (90 x 85, segons catàleg 1891), 81 x 71 cm segons catàleg museu 1906) Exp. 1891: núm. cat. 890, pàg. 275. Cat. Museu 1906: núm. 38-46, pàg. 108.</p>	

ANNEX 4. OBRA ADQUIRIDA PER LA DIPUTACIÓ

PINTURA	
<p>BAIXERAS VERDAGUER, Dionís Baixeras Fent mitja <i>Fent mitxa</i> (1500 p⁹³)</p> <p>Oli sobre tela (80,5 x 116,5) MNAC 10836 Exp. 1891: núm. cat. 28, pàg. 48.</p>	
<p>GARCIA RAMOS, José Va ser un artista! <i>¡Fué un artista!</i> (3000p)</p> <p>Oli sobre tela (90,5 x 53 cm) MNAC 11018 Exp. 1891: núm. cat. 221, pàg. 98.</p>	
<p>MARQUÈS GARCIA, Josep M. Caça d'ànecs <i>Caza de patos</i> (2000p)</p> <p>Oli sobre tela (100 x 159cm) MNAC 10783 Exp. 1891: núm. cat. 332, pàg. 127.</p>	
<p>MASRIERA MANOVENS, Josep Detall de Llevaneres, <i>Detalle de Llevaneras</i> (500p)</p> <p>Oli sobre tela (0,75 x 0,49) MNAC 10803 Exp. 1891: núm. cat. 346, pàg. 131.</p>	
<p>MASRIERA MANOVENS, Francesc En presència del senyor <i>En presencia del Señor</i> (7500p)</p> <p>Oli sobre tela (189,5 x 113,5 cm) MNAC 10765 Exp. 1891: núm. cat. 348, pàg. 131.</p>	
<p>PINÓS PALÀ, Joan Herbejadors <i>Herbaxadoras</i> (1600p)</p> <p>Oli sobre tela (111 x 77,5 cm) MNAC 11439 Exp. 1891: núm. cat. 428, pàg. 152.</p>	

⁹³ En el cas de la Diputació no consten els preus reals que es van pagar per les obres i per això només fem constar els que surten al catàleg.

<p>RIBERA CIRERA, Romà Epíleg d'un ball de màscares <i>Epílogo</i> ("para sola exposición")</p> <p>Oli sobre tela (77 x 56 cm) MNAC 10780 Exp. 1891: núm. cat. 475, pàg. 168.</p> <p>Observacions: Les mesures d'aquesta obra i algun detall del quadre no coincideixen amb la reproducció de l'obra en la <i>Ilustración Artística</i> (núm. 521). Per tant, és possible que la Diputació no comprés la que s'exposava sinó que li encarregués una còpia a l'artista. A més, segons el catàleg, l'obra no estava a la venda.</p>	
<p>URGELL INGLADA, Modest Capvespre Orto (4000p)</p> <p>Oli sobre tela (141 x 295 cm) MNAC 10737 Exp. 1891: núm. cat. 592, pàg. 191.</p> <p>Observacions: És possible que el títol modern vingui d'una altra obra presentada amb el núm. 591, titulada <i>Ocaso</i>, que tenia les mateixes dimensions.</p>	
<p>VILLEGAS CORDERO, José Conduint galls dindi <i>Conductor de pavos</i> (5000p)</p> <p>Oli sobre tela (111,5 x 79,5 cm) MNAC 10711 Exp. 1891: núm. cat. 627, pàg. 199.</p>	
<p>ESCULTURA</p>	
<p>BLAY FÀBREGA, Miquel Remordiment, <i>Remordiment</i> (500)</p> <p>Guix (passat a bronze) (64 x 25 x 32 cm) MNAC 10915 Exp. 1891: núm. cat. 937, pàg. 288.</p>	
<p>MONTSERRAT PORTELLA, Josep L'avi, <i>L'avi</i> (1500)</p> <p>Bronze (75 x 40cm) Exp. 1891: núm. cat. 977, pàg. 302.</p>	

<p>NOBAS BALLBÉ, Rossend Bust de Marià Fortuny, <i>Retrato de Fortuny</i> (S.D.)</p> <p>Marbre (51 x 26 x 30 cm) MNAC 10713 Exp. 1891: núm. cat. 993, pàg. 304.</p>	
<p>TASSO NADAL, Torquat Senza uccello, poverino! <i>Senza uccello! poverino</i> (500)</p> <p>Bronze (57 x 23 x 22 cm) MNAC 10919 Exp. 1891: núm. cat. 1048, pàg. 317.</p>	

